

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Ikonografické zobrazení středověkých militárií
na erbech české šlechty**

Plzeň 2012

Václav Šístek

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Archeologie

Bakalářská práce

**Ikonografické zobrazení středověkých militárií
na erbech české šlechty**

Václav Šístek

Vedoucí práce:

Mgr. Ladislav Čapek

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlášení o autorství

Předkládám tímto k posouzení a obhajobě bakalářskou práci, zpracovanou na závěr studia na Fakultě filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně, s použitím odborné literatury a pramenů, uvedených v seznamu, který je součástí této bakalářské práce.

V Plzni dne: .....

.....

podpis autora

Poděkování

Děkuji tímto panu Mgr. Ladislavu Čapkovi za cenné připomínky a rady při vypracování mé bakalářské práce.

Obsah:

1. Úvod	6
2. Heraldika	7
2.1. Znak a jeho součásti	9
2.1.1. Štít.....	9
2.1.2. Přilba a točenice.....	10
2.1.3. Pole.....	10
2.1.4. Tinkтуры.....	11
2.1.5. Heroldské a obecné figury.....	11
2.2. Historie heraldiky	11
3. Militárie zobrazené v erbech	15
3.1. Chladné Zbraně	17
3.1.1. Meč.....	17
3.1.2. Sekera.....	19
3.1.3. Kopí.....	20
3.1.4. Palcát a Řemdih.....	22
3.2. Střelné zbraně	23
3.3. Bojové odění	27
3.3.1. Kroužková zbroj.....	27
3.3.2. Plátová zbroj.....	29
3.3.3. Přilba.....	34
3.3.4. Štít.....	36
4. Konfrontace s archeologickými nálezy	38
4.1. Zbraně	38
4.1.1. Meč.....	38
4.1.2. Sekera.....	40
4.1.3. Kopí.....	41
4.1.4. Palcát a Řemdih.....	43
4.5. Střelné zbraně.....	44
4.6. Střely.....	45
4.2. Zbroje	46
4.2.1. Kroužková zbroj.....	46
4.2.2. Plátová zbroj	47
4.2.3. Přilba.....	48
5. Závěr	49
6. Resumé	50
7. Seznam použité literatury	52
8. Přílohy	56

1. Úvod

Bakalářská práce bude zaměřena na konfrontaci militárií zobrazených na erbech české a moravské středověké šlechty s archeologickými nálezy. Práce se bude zabývat rozborem a vývojem heraldických symbolů zobrazující středověké zbraně a zbroje. Zpracováním militárií v erbech české a moravské středověké šlechty bych rád zdůraznil význam zbraní a zbrojí v této době, i jejich vývoj a proměnu v časové ose.

Budu vycházet z literatury zaměřené na heraldiku a militárie. Základní pramen, ze kterého čerpám znaky a erby je Sedláček, A. 2001: Atlas erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty. Historický ústav AV ČR. Buben, M.: Encyklopedie heraldiky. Čtvrté vydání. Praha: Libri, 2003. 505. Další prameny se zabývají militáriemi a archeologickými nálezy: Drobná, Z. – Durdík, J. 1956: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské (1350 - 145). Dolínek, V. – Durdík, J. 2008: Historické zbraně. Praha. a potom také články obsahující jednotlivé nálezy v archeologických periodikách.

Mnoho osob nebo šlechtických rodů mělo ve svém erbu zobrazenou nějakou zbraň či část zbroje, která se v daném území hojně používala, charakterizovala vlastnosti daných nositelů, měla za úkol povzbudit spojenecké vojáky v bitvě, či zastrašovat nepřítel. Erby nám tak podávají celkem přesný přehled používaných nebo oblíbených zbraní a zbrojí v době jejich vzniku.

2. Heraldika

Heraldika je nauka o znacích, jejich popisu, tvorbě a historii. Je to zároveň věda i umění, protože dobrý heraldik musí umět znak nejen popsat, ale i nakreslit (Schwarzenberg 2007, str.15). Heraldika je tedy určitý druh užitého umění, které je řízeno ustáleným řádem, pravidly a zvyklostmi a podřizuje se vkusu vládnoucího uměleckého slohu. Anglický heraldik Anthony Wagner ji nazývá těsnopisem historie, protože téměř vždy odráží historický vývoj rodu, města či země. Působnost heraldiky se rozšiřuje i na prapory, řády, odznaky, symboly a zahrnuje obě externí stránky lidského jedince: jak touhu po odlišnosti, tak vědomí sounáležitosti. Spolupracuje zejména s vexilologií (nauka o vlajkách), sfragistikou (nauka o pečetích), genealogií a s dějinami umění. Převážnou většinu heraldiky tvoří znaky rodové a osobní (Buben 2003, str.10).

Erby představovaly srozumitelný prostředek vyjádření urozenosti. Znamení na štítě mělo jasnou symbolickou hodnotu, zastupovalo šlechtice nebo rod. Bylo způsobem reprezentace, zviditelnění se, vlastnickou značkou, ale současně i dekorativním prvkem či symbolickým motivem. I když bylo provedení erbu do značné míry dáno pravidly (blason), snažili se umělci i samotní šlechtici o zatraktivnění podoby svého rodového znaku. Šlechtic, který chtěl upoutat pozornost na svoji osobu, na své skutky, stál o to, aby se zviditelnil nejen svými činy, ale také například prostřednictvím svého rodového znaku. I díky tomu se do podoby štítu promítají umělecké směry, erby se stávají zdobnějšími, jejich podoba atraktivnější. Především reprezentativní místnosti byly zdobeny výjevy oslavujícími rod, znakovými galeriemi, ale i kurtoazními, alegorickými nebo náboženskými scénami. Hlavně pod vlivem italského umění je malířství na stěnách stále více

epické. Na stěnách se odvíjejí příběhy, které budí obdiv u příchozích a poskytují jim inspiraci. Připomínají hrdinské činy, mytologické a rytířské scény nebo historii spojenou s rodem a jejich sídlem (Heilandová 2008).

Znaky mohou sloužit i jako prostředek k označení vlastnictví nad daným majetkem. Najdeme je takřka na všech nemovitostech (hrady, zámky, tvrze, městské paláce a rezidence) na řadě předmětů běžné potřeby a vnitřního vybavení (nábytek, dveře, talíře, příbory, obrazy zobrazující držitele daného erbu), zbraních a osobní zbroji. Dále je můžeme spatřit na náhrobcích, kde vyznačují pochovanou osobu, rodinu, nebo rod. K osobnímu určení jedince slouží erbovní pečeti, hlavičkový papír s erbem, znakové knižní značky (ex-libris) nebo znaková knižní vazba (supra-libros). Šlechtičtí patroni kostelů a stavebníci chrámů umísťovali své znaky nad kostelní portály, nad kněžiště, nad vítězné oblouky nebo na patronátní lavice či prapory. Rovněž je najdeme i na sochách světců, či na mešních ornátech. Na oltářích lze často spatřit znaky těch, kteří je dali na své náklady zhotovit (Buben, M. 2003, str. 9).

Nejvýznamnější erbovní síň české heraldiky se nachází na hradě Lauf, který se nachází cca. 20 kilometrů od Norimberku. V erbovní síni se nachází 112 erbů Českého království, Opavského vévodství, Moravského markrabství, Svidnického, Slezského a Opolského knížectví. Připomenuta jsou též i sídelní místa biskupů na území Koruny české. Nechybí znaky Prahy, polské Vratislavi a Kutné Hory. Nejobsáhlejší část výzdoby tvoří erby české, moravské a slezské šlechty, ale i císařových spojenců. Některá vyobrazení se poprvé objevují právě na Laufu a jako celek se tato galerie stala evropským unikátem., Všechny erby jsou vytesány do kamene

pražským kameníkem. Díky tomu se zamezilo zničení tohoto uměleckého díla (Kováč, P.)(Obr. 1).

2.1. Znak a jeho součásti

V nejužším slova smyslu znakem rozumíme trvalé znamení ve štítě, jež je vytvořené podle ustálených heraldických pravidel, které určuje fyzickou či právnickou osobu na základě vžitého nebo uděleného práva. Typický šlechtický erb se skládá z několika částí. Mezi základní patří štít, přílba, přikrývadla, točenice nebo korunka a klenot. Takovému erbů říkáme erb úplný, protože obsahuje všechny základní znakové složky a představuje jen určitou zjednodušenou podobu rytíře připraveného k boji (Buben, M. 2003, str. 14). Slovo Erb (polsky herb, rusky gerb) není slovanského původu, nýbrž německého a znamená zděděný statek (Erbe) (Kolář, M., Sedláček, A., 1902 str. 15). Jednotlivé části jsou standardizované a mají také vlastní terminologii. Slovní popis erbů sestavený podle heraldických pravidel se nazývá blason. Často existuje pro daný erb i nějaký příběh, který vysvětluje význam jednotlivých barev, proč jsou na erbů použita zvířata a symboly. Často se dá erb „přečíst“, to znamená, že barvy a symboly napoví jméno jeho nositele (Buben, M. 2003 str. 130-131).

2.1.1. Štít

Štít je nejdůležitější součástí znaku. Jedná se o jeho jedinou povinnou součást. Bývá kreslen buď kolmo nebo mírně šikmo (což je většinou považováno za správnější, neboť to více odpovídá nošení štítů rytíři). Všechny ostatní části erbů mohou chybět a erb stále zůstane erbem, jenom štít ne. Tvar štítu se nikdy nepopisuje, jeho provedení je

tedy do určité míry závislé na kreslíři. Ten však musí respektovat určitá pravidla, především umělecký sloh a v některých případech též provenienci (Buben, M. 2003 str. 16-18)(Obr. 2).

2.1.2. Přilba a točnice

Přilba je v heraldice jeden z doplňků erbu. Lze podle ní (resp. podle počtu) někdy usuzovat z jaké vrstvy držitel erbu pocházel. V heraldice se setkáváme s trojím typem gotických přileb (hrncová, kbelcová a cylindrová), k nimž se pak přidružila přilba kolčí a turnajová. Přilby se nesmějí nad štítem vznášet, ale musejí na něm spočívat. Přilba sice není nejdůležitější součástí erbu, ale používá se velmi často. Točnice je v heraldice věnec vytvořený z konců příkrývadel. V heraldice se začínají točnice objevovat současně s příkrývadly. Zobrazují se střídavě ve stejných tinkturách (barvách) jako mají příkrývadla (výjimky se hlásí při blasonování). Výjimečně mívají točnice více než dvě tinktury. Točnice slouží především k zamaskování přechodu mezi přilbou a klenotem. Někdy mohou být doprovázeny tzv. feflíky, což jsou vlající šňůrky, které z točnice vystupují. Někdy se točnice stává i erbovní figurou, to znamená, že se objevuje ve štítu. Později byly točnice nahrazeny korunkami, které mají stejný účel. Oproti točnicím však byly udělovány: nejprve panovníkům a posléze nahradily točnice prakticky úplně (Buben, M. 2003 str. 22-23).

2.1.3. Pole

Pozadí erbu v heraldice, se nazývá pole. Pole může být jednotné a potom je pokryto jednou z tinktur nebo může být rozděleno heroldskými figurami. Při blasonování se tinktura a rozdělení pole uvádí první, až poté se uvádí obecné figury položené na poli. Heroldské figury se používají k

rozdělení štítu nebo obecných figur různými geometrickými útvary (většinou linkami) (Buben, M. 2003).

2.1.4. Tinkтуры

Všechny „barvy“ se v heraldice nazývají tinkтуры a dělí se na barvy, kovy a kožešiny. Není-li možné erb vymalovat barevně, využívají se šrafy, které zastupují jednotlivé barvy. V heraldice neexistují žádné pastelové odstíny, ale pouze základní tóny tinktur. Všechny jsou rovnocenné, i když docházelo k polepšením znaků, kdy panovník „polepšil“ stříbro za zlato. Jedním z nejzákladnějších pravidel heraldiky je, že barva nesmí přijít na barvu, kov na kov a kožešina na kožešinu. Tato zásada byla kdysi diktována základním požadavkem heraldiky – zřetelností (Buben, M. 2003 str. 15-16).

2.1.5. Heroldské a obecné figury

Heroldské figury jsou staršího původu než obecné figury a při blasonování mají před nimi přednost. Štít je dělen typy čar na pole různých geometrických tvarů. Obecné figury představují v heraldice zvířata, lidi, nástroje a jiné předměty, které tvoří výplň štítu. Figury bývají stylizované. Důležité je, aby co nejvíce vyplňovaly plochu štítu (Buben, M. 2003 str. 18).

2.2. Historie heraldiky

Samostatnou pomocnou vědou historickou se heraldika stala v polovině 19. století. Heraldika ve smyslu vznikla v první polovině 12. století, kdy se v letech 1135 až 1155 objevují první znaky ve většině evropských zemí (Anglie, Francie, Itálie, Německo, Španělsko). V Čechách se za první erb považuje plamenná orlice dochovaná na pečeti Přemysla

Otakara I. z roku 1192. Nejstarší panský erb je na pečeti Vítka z Prčice z roku 1220. Od roku 1250 se ale jejich počet rychle zvětšuje (Buben, M. 2003, str. 12).

Erb provázel šlechtice po celý jeho život a reprezentoval jeho rod, stav vůči okolnímu světu, ale byl i nositelem jistých práv a povinností, které musel šlechtic dodržovat. Svůj původ má ve vojenském řemesle, kde bylo důležité odlišit jednotlivé urozené bojovníky a jejich družiny, tak i v životě civilním. Tam se nejvíce uplatňuje při stvrzování listin pečeti, na které byl erb vyobrazen. První zmínky o erbech se nám objevují ale daleko dříve. Evropané se s osobními znaky poprvé setkali při křížových výpravách 11. - 13. století v Malé Asii. Přes zbroj oblékali bojovníci bílé košile bez rukávů (varkoč, gambeson). To mělo za účel zmírnění působení slunečních paprsků na kov zbroje – obzvláště při výpravách na jih. Přikrývky z plátna dostaly ovšem i přilby. Používáním nového druhu přileb (hrncová, kbelcová), jež zakrývaly celý obličej, vzniká nutnost rozeznání jednotlivých bojovníků v poli a objevují se první znamení na štítech, přilbách, praporech a přikrývkách koní, která jsou později převzata za osobní znamení (Beneš, C. 1992, str. 9).

Nejsou to však muslimská nebo byzantská knížata, u kterých se znaky poprvé objevují. Firdúsi nám v nesmrtelné „Knize králů“ líčí korouhve perských bohatýrů, na nichž byla tato znamení, která známe i z evropské heraldiky: lev, tygr, levhart, vlk, kanec, zubr, slon, osel, orlice, drak, slunce, měsíc. Tato znamení mají ale ještě starší minulost. V Babylonii, odkud Peršané svou výtvarnou vzdělanost brali, to byla znamení bohů. Z toho můžeme usoudit, že heraldika byla přejata z byzantské a perské ornamentiky, která dále čerpala náměty z říše Sasánovské. Začátky heraldiky ovšem nejsou až tak jednoduché, jak by se

mohlo zdát. U nás to není až tak obvyklé, ale v jižním a západním Německu např. znaky pána a jeho leníků jsou stejné nebo jen málo odlišné. Říci, že pán svým leníkům znak udělil, by bylo nesprávné, jelikož si ho v té době teprve sám ustaloval. Jaký byl tedy důvod, že rozeznávací znamení rodů byl právě v prvotní době stejný? Představme si, že křižáci viděli na východě heraldické ornamenty ne jako rodové znaky, ale spíše jako stejnokrojové náměty vojenských a dvorských družin. Např. císařský orel, který se na západě objevuje jako odznak říšských leníků (včetně českého knížete a moravského markraběte) a císařských příbuzných, se poměrně pozdě objevuje na císařském štítě. To proto, že západní císař po příkladu východního zdobil říšským orlem své okolí, ale ne svou osobu. Orla měl v osobním znaku např. i Saladin. Prvotní účel osobních znaků byl spíše praktický. Abychom si to představili, musíme si připomenout organizaci rytířských vojsk. Ta se neskládala ze samých rytířů, nýbrž rytíř byl jen ústředním bojovníkem určité skupiny. Ten musel mít navíc při sobě jednoho nebo lépe několik zbrojnošů (panoši – starají se o zbroj a zbraně, koně a zavazadla) dále pak střelci s kuší nebo lukem a pěšáci. Tato skupina pak bojovala pod lenním pánem. Pro identifikaci nejprve sloužil válečný pokřik (některá hesla vešla též do heraldiky). Pán s četnou družinou měl vlastní korouhev a každý rytíř měl svůj kabátec a štít. V počátcích měl tak každý rytíř stejný znak jako lenní pán. Jednotliví rytíři se však od sebe chtěli odlišit, aby v boji kolem sebe udrželi svoje družstvo. Nejdříve si každý zvolil jednoduché klenoty. Během 13. století odlišili také svoje štíty různými změnami a úpravami a začali si volit i znaky nové. Koncem tohoto století je v tom napodobili i zámožnější měšťané. Pravidla v této době ještě nebyla ustanovena, mimo ta, která dávala sama účelnost: totiž snaha

naznačit podobnými znaky sounáležitost ať už lenní, nebo krevní (Schwarzenberg, K. 2007, str. 18-25, 27-28).

Heraldika se rovněž uplatnila v oblasti vzrůstající administrativy vyžadující podpis. Mnoho rytířů bylo bez vzdělání a v této době to ani nebylo potřeba, neboť hlavním úkolem bylo bránit křesťanství ve zbrani. Proto se také stala heraldika vítanou náhražkou jejich gramotnosti. Namísto podpisu stačilo připojit na důkaz pravosti pouze pečeť s osobním znakem. Jako příklad bych mohl uvést podepsání (jak se uvádí v mnohých učebnicích dějepisu) listiny práv a svobod (Magna Charta Libertatum) králem Janem Bezzemkem. Ten ovšem listinu nepodepsal, nýbrž jen otiskl svoji pečeť. Tento problém vrcholí kolem roku 1300. Bylo nezbytné, aby se znaky dědily z otce na syna, protože jinak by heraldika neplnila svou nově nabytou funkci. Dědičnost erbů se stala výrazem prohlubující se feudalizace společnosti a formování šlechty jako uzavřené třídy. Samotný vznik a vzrůstající počet erbů si vynutil potřebu evidence nejen erbů, ale i jejich nositelů. Tak vzniká ve 13. století úřad heroldský. Prvotní náplní byla činnost poslů, hlasatelů, parlamentářů, vyhlášovatelů válek, soudců a rozhodčích při turnajích či šlechtických sporech. K tomu všemu nezbytně museli heroldi znát rytíře, jejich jména, tituly i znaky. Později začali heroldi organizovat a řídit průběhy turnajů, kdy svolávali účastníky, vyvolávali jejich jména, dohlíželi na dodržování pravidel a vyhlášovali vítěze. Odtud byl již jen krůček k organizování ceremonií vůbec. Příslušelo jim dokonce právo nedotknutelnosti ve válkách. Měli svůj zvláštní oděv (tabard) a další odznaky svého úřadu. Sdružování byli v heroldii, v jejímž čele stál tzv. král heroldů jmenovaný samotným panovníkem. Mezi další úlohy patřilo znaky popisovat, kreslit je a dbát, aby nedocházelo k jeho opakování (Obr. 3). Užívání znaků však nezůstalo dlouho výlučným postavením šlechty. Od 13.

století se proměňovala středověká společnost, kdy peněžní vztahy – a zvláště města – rozrušily starou společenskou skladbu. Původně ryze vojenský charakter znaků byl zatlačen jeho významem právním a začaly je používat i města nebo církevní a světské instituce. Toto rozšíření uživatelů zahájilo novou epochu ve vývoji heraldiky. Znak zůstal symbolem rodové, právní a společenské privilegovanosti (Buben, M. 2003, str. 12-14).

Mezníkem v dějinách šlechtické heraldiky se stal vynález a rozšíření palných zbraní v období 15. - 17. století. Především však ručních, jenž se stávaly stále lehčími, přenosnějšími a přesnějšími. Pokrok ve výrobě zbrojí a její ochrany postoupil také jistý krok kupředu k ochraně bojovníka, např. rýhované části z kalené oceli schopné odvádět stranou sečné a bodné zásahy či letící šípy. Ovšem proti palným zbraním to poskytovalo pouze skrovnou ochranu. Zavedením palných zbraní do výzbroje se změnila taktika válčení i strategie a obrnění rytíři ztrácí svou výlučnost v bojích a taktéž heraldika svoji přirozenou vojenskou funkci (Bennet, M. a kol. 2007, str. 65).

3. Militárie zobrazené v erbech

Jak již bylo zmíněno výše, zbraně a zbroje spadají do kategorie obecných figur a bývají často stylizované a upravené. Přesto nám mohou poskytnout poměrně přesný přehled používaných zbraní ve středověku.

Zbraně jsou již od pravěku univerzálním prostředkem k získání jakýchkoliv hodnot (vyjma etických). Proto se stávaly atributy, symboly, insigniemi a odznaky společenského statutu, prestiže, bohatství, významu a moci. Symbolem se nestávala jakákoliv zbraň své doby, ale vždy jen zbraň specializovaná a ta, která svrchovanou účinností náležela k módní a špičkové výzbroji, tedy nikoliv ta, kterou si mohl kdokoliv vyrobit. Atributem královské vlády byl po velkou část evropského starověku, středověku i novověku meč (a žezlo jako miniaturizovaná zbraň). Atributem knížecí moci někdy bývalo kopí. Nálezový kontext zbraní, ikonografické prameny i písemné zprávy od starověku do současnosti shodně svědčí o tom, že některé zbraně získali symbolický význam, stávaly se odznakem statutu, moci, nadřazenosti, bohatství, atd. Třebaže však meč nebo kopí hrály v jistých momentech úlohu symbolů, nepřestávaly být nikdy zbraněmi, i když někdy jen potenciálními (Kuneš, J. 2003).

S dějinami zbraní je heraldika od doby vzniku úzce spojená. Myslíme tím převzetí určité části zbraně jako heraldického nositele symbolu. Teprve poznání dějin zbraní umožňuje porozumět mnohému v heraldice, např. cestě od bojové přes turnajovou až k čistě ozdobné heraldice. (Krejčík M. [cit. 2012-20-5]). V dalších podkapitolách se proto zaměřím na militárie zobrazené na erbech české a moravské středověké šlechty. Na jejich historii, archeologické, ikonografické a písemné záznamy.

3.1. Chladné zbraně

K chladným zbraním se řadí celá škála předmětů vyrobených především ze dřeva, kovu a v dřívějších dobách z kamene. Jsou konstruovány tak, aby se daly ovládat silou svalů svého uživatele k boji na krátkou vzdálenost. Charakteristickým rysem chladných zbraní je jejich přímý fyzický účinek prostřednictvím seku, bodu nebo úderu. Podle způsobu použití je tedy dělíme na sečné (meče, tesáky, šavle, sekery), bodné (dýka, kord, kopí, píka) a úderné (palice, palcáty, řemdihy, cepy). Hranice mezi nimi nejsou přísně vymezeny. Velká část mečů, nožů či tesáků se dá efektivně využít i k bodným úderům a naopak některé typy kordů se mohly využít i k sekání. Kombinací je samozřejmě celá řada a některé zbraně měly cíleně více funkcí. Dále můžeme zbraně dělit podle způsobu ovládání na poboční a dřevcové. Poboční se ovládají jednou rukou a dřevcové díky dlouhé násadě (dřevec) oběma. I zde však existují výjimky (dlouhý nebo obouruční meč apod.) Oblast chladných zbraní je velmi rozsáhlá a jejich vývoj prošel řadou proměn, které se týkaly nejen materiálů, ale i způsobu bojového nasazení (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 8).

3.1.1. Meč

Meč je sečná a bodná poboční zbraň, která má přímou dvojsečnou čepel vybíhající ve špici. Skládá se z čepele, záštity, rukojeti a hlavice. Meč tvořil po staletí hlavní zbraň válečníka. Jeho vývoj nebyl ovlivněn velkou řadou změn, jako např. u palných zbraní. Základním vodítkem k rozpoznání stáří středověkých mečů nám může nejlépe posloužit hlavice. V 10. a 11. století má tvar klobouku houby, ve 12. st. mandlovitý, ve 13. a 14. st. je hlavice tvořena různě silným diskem, jehož prostředek bývá pravidelně

vydutý. Dalším znakem je i záštitná příčka (záštita), sloužící k zachycování seku vedeného protivníkem. Během staletí se stále více prodlužuje až ve 13. st. dosahuje délky rukojeti. Někdy se můžeme setkat i s příčkami esovitě zahnutými. Meč s prodlouženou záštitou tak připomínal křesťanský symbol kříže. Dle soudobého výkladu měl meč symbolizovat kříž v ruce křesťanských rytířů během křížových výprav. Na těchto mečích se nalézaly nápisy nebo skupiny písmen či zkratky s náboženským obsahem (např. IN NOMINE DOMINI – ve jménu Božím). Během staletí se též prodlužuje a zužuje čepel. Je to reakce na stále se zdokonalující zbroj a ochranné odění bojovníků. Aby se vyrovnal váhový rozdíl, prodlužuje se i rukojeť a ve 14. st. vzniká dlouhý meč (tzv. jeden a půl ruční), ze kterého se následně vyvine meč obouruční. Jednou z příčin prodlužování rukojetí může být i zavedení plátové ochrany rukou. Plátové rukavice jsou mnohem větší a mohutnější než do té doby používané kroužkové „palčáky“ (Beneš, C. 1977. str. 4-6 Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 31-35). V symbolice byly meče rytířským symbolem moci nad životem a smrtí. Vyjadřuje také spravedlnost a právo, jež jeho nositel hájí. Často se vyskytují meče zkřížené. Znak Božejovských vladyků nalezneme ve znakové síni na hradě v Laufu. Na Moravě a ve Slezsku je rozšířené starobylé slezsko-polské znamení tří mečů zabodnutých do zlaté koule (jablka) uprostřed štítu. V polovině 13. století je měli ve svém erbu páni z Fulštejna sídlící na Opavsku a na Moravě. Větví rodu byli páni z Křenovic (Chřenovic), hejtmané v Kladsku v dobách císaře Karla IV., jejichž erb zdobí zeď znakové síně na hradě Laufu (Myslivoček, M., 2005. Str. 42).

3.1.2. Sekera

Sekera je sečná jednoruční (poboční) zbraň, přestože existují i výjimky (obouruční sekera – ta se řadí mezi zbraně dřevcové sečné). Je typickou zbraní raně historických a raně feudálních období. Tvary seker se v časové linii měnily jen málo a mnohdy se neliší od seker pracovních či řemeslných. Byla to levná a účinná zbraň v dobách válek a sporů. Středověká sekera se vyvinula ze severské „Bartaxt“ (Bradatice). Poprvé se objevuje v 7. století u Vikingů. Čepel měla ostří do oblouku, dole vytažené do jakési bradky, podle čehož obdržela jméno. Horní strana byla rovná. V první polovině 15. století bradatici ukazují kresby v bibli Velislavově a v rukopise Liber depictus. Dalším typem byla úzká sekera s ostřím vybíhajícím symetricky nahoru i dolů – tzv. „Breitaxt“ (širočina). Ta se objevuje v ikonografických pramenech ve 14. století nejčastěji u pěších bojovníků. Od 12. do 13. století se objímka pro nasazení na topůrko mění nejprve na krátkou a později na dlouhou tulej. Ve 14. století se začínají objevovat první výzdobné prvky v zadní části čepele formou rytin nebo prořezků. Ke zbraním s krátkou násadou patří rovněž vrhací sekery (teslíky)(Obr. 4). Ve staré německé literatuře jsou popisovány jako typické české zbraně středověku. Nicméně v českých sbírkách bylo určeno pouze pět exemplářů, zatímco v německých a maďarských muzeích se jich nalézají tucty. Existují dva typy vyskytující se na přelomu 14. a 15. století. První z nich je obdařena zašpičatělým řapem a druhá tulejí s rukojetí. Vrhací sekerka tohoto typu je v městském muzeu v Poděbradech (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956. str. 72. Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 122 – 125). Sekera byla symbolem mužnosti a bojovnosti. Starodávné znamení dvou zkřížených seker bylo údajně znakem starého rodu Vršovců, ovládajícího od 10. do začátku 12. století Žatecko a Litoměřicko. Dvě

zkřížené sekery, patřící vladykům ze Zbraslavic můžeme spatřit na jednom ze znaků v erbovní síni na hradě Lauf (Mysliveček, M., 2005. Str. 60-61).

3.1.3. Kopí

Vedle meče je kopí jednou z nejstarších bodných dřevcových zbraní. Bylo víceúčelové, neboť se dalo využít jak k boji, tak i k lovu a ačkoliv se jedná o velmi jednoduchou zbraň, prodělalo dlouhý a složitý vývoj (Beneš, C. 1977. str. 10-11). Byla to velmi důležitá zbraň v jezdeckém i pěším boji, neboť technologická výroba i cena byla příznivá i pro méně majetné bojovníky. Většinou se dělí na kopí jezdecká a pěší. Jezdecká kopí jsou do 12. století poměrně lehká a mohou být použity jako bodná i vrhací zbraň. Vyznačovalo se dlouhou čepelí nožovitého tvaru s úzkou kuželovitou tulejí. Z tuleje pak někdy vybíhají „křídélka“, která zabraňují přílišnému proniknutí kopí do těla protivníka, což mohlo zapříčinit vzpříčení nebo zaseknutí kopí. S příchodem rytířstva se ratiště prodlužuje a zvětšuje se i jeho průměr, aby byl plně využit účinek přímých jízdnicích útoků. Hrot byl nejčastěji kosočtvercový nebo lichoběžníkový. Dlouhá ratiště jsou pak opatřena záštitným kotoučkem pro ochranu ruky. Neustálé zvětšování rozměrů zapříčinilo další úpravy, kterými musel být jezdec vybaven. Ke konci 14. století bylo ratiště opatřeno vybráním v místě držení ruky a na předním plechu zbroje přibyl podpěrný hák, o který si jezdec opřel kopí ve správné poloze zhruba v polovině jeho délky. Zajímavý hrot mělo i kopí turnajové. Aby se předešlo zbytečným úmrtím, byl hrot opatřen třemi nebo čtyřmi tupými výběžky tzv. „korunkou“ (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 135-138)(Obr. 5). Stejně jako ostatní zbraně i kopí feudálních rytířů byla rozmanitě zdobena. V NM v Praze je uložen hrot kopí z 15. století, jehož list je zdoben zlatou tausíí, jež byla vyložena gotickými minuskulními

písmeny. Krček na přechodu tuleje v hrot je obepjat dvěma dvojitými zlatými pásy a vyplněn rytou šupinovou výzdobou. Zlomek ze 14. století v městském muzeu v Lounech má krček obepjatý zlatým páskem lehce vystupujícím a zdobeným rytými šikmými čarami (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956. str. 73). Pěchotní kopí z období vrcholného středověku bylo všeobecně větší a těžší, než kopí jezdecké. Čepel měla nejčastěji tvar listu se zesílením ve střední části. Stejně jako u kopí jezdeckého se i pro kopí pěší stále zvětšují rozměry. Celková délka čepele (cca 30-40cm) dává tušit, že se jednalo o silnou a účinnou zbraň. Pro české a rakouské země bylo ke konci 14. a v průběhu 15. století charakteristickým pěším kopím bodlo. Dlouhá a úzká čepel čtvercového průřezu napovídá, že se jednalo pouze o bodnou zbraň. Krátké ratiště bylo vsazeno do tuleje kuželového tvaru a většina exemplářů měla záštitný kotouček. Bodlo dokládají ikonografické prameny z druhého desetiletí 15. století a písemné vídeňské záznamy z druhé poloviny 15. století (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956. str. 73-74, Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 138). Kopí bylo také symbol hrdinství, rychlosti a úspěchu v rytířském klání či bitvě (Mysliveček, M., 2005. str. 32). K pěším zbraním patřilo i „kopí s hákem“. Hák je nasazen na krčku pod vlastním hrotem (někdy objímkou, jindy vybíhá přímo z tuleje). Sloužilo ke stahování jezdce z koně s jeho následným probodnutím ostrým hákem ve slabinách brnění (Ottova encyklopedie obecných vědomostí F – str.771). Znamení háku, které vyjadřuje odvahu a vojenskou zručnost, bylo ve veliké oblibě na Moravě, kde je nalezneme na znacích vladyků z Kochtic a Valečtích z Mírova. Předek rodu podle pověsti přišel do knížecího ležení s novou zbraní - sudlicí s hákem. Když pak nastal boj, „znamenité škody činil nepříteli, píchajíc a přitahujíc k sobě bojovníky odporné...“. Kníže jej za statečnost a zručnost, s níž si v boji s novou zbraní

počínal, obdaroval erbem s vymalovaným hrotem háku na červeném poli na znamení, že „pole krvavé hrdinstvím jeho učiněno bylo“ (Myslivoček, M., 2005. Str. 19).

3.1.4. Palcát a řemdih

Různé palice a kyje se objevovaly v roli zbraní již v raném středověku. Ikonografické zdroje z 11. století (např. tapiserie z Bayeux) znázorňují pěšáky i jezdce ozbrojené údernými zbraněmi. Jedná se o tupé zbraně s krátkou násadou nebo ratištěm. Do první skupiny se řadí palcáty, bojová kladiva a některé řemdihy. Do druhé řemdihy, bojové cepy, kropáče a bojová kladiva na dlouhé násadě. Jedná se o velmi účinné zbraně proti oplechovaným bojovníkům, kterým se těžko zasazovaly sečné nebo bodné údery. Nálezy z konce 13. a 14. století z různých evropských lokalit vynesly na světlo hlavice palcátů s tulejí a nejčastěji se třemi řadami bodců jehlanovitého tvaru. Většina palcátových hlavic z bronzu (vyjimku představuje železná hlavice z Čech) měla válcovou tulej, do níž se pravděpodobně vsazovala dřevěná násada. V průběhu 14. století se vyvinul typ, který měl hlavici opatřenou pery, jež se na krátkou válcovou tulej upevňovala kovářským svařováním nebo letováním. Počátkem 15. století se zhotovovaly palcáty se šestiperými až osmiperými hlavicemi. Tvary per se pohybovaly od jednoduchého lichoběžníku až po složité tvary. Pozdně gotické palcáty měly složitě tvarovaná pera, která uprostřed často vybíhala do hrotu a jejich plochy byly zdobeny prořezáváním. Rukojeti měly často žebrované a vlastní úchopová část bylo často z obou stran ohraničena kotoučovými záštitami. Palcát se stal odznakem velitelského postavení, a tuto roli si udržel ještě dlouhá následující desetiletí. K jezdeckým úderným zbraním s krátkou násadou patří rovněž řemdihy.

Mají kulatou údernou hlavici posázenou velkým počtem hrotů jehlanového tvaru, která je ke krátké násadě upevněna řetězem (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 146-149). Mezi alternativy patří i koule bez hřebů nebo jen hlavice meče připevněná přivařeným okem na řetěz. V 15. století se tato zbraň hojně využívala, neboť byla účinná proti stále silnějšímu brnění protivníků (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956. str. 76). Díky volnému řetězu se pak nepřenášel náraz i do rukojeti.

3.2. Střelné zbraně

K mechanickým střelným zbraním patří ty, u nichž je střela uváděna do pohybu mechanickou silou. Spočívají v pružnosti vrhacího mechanismu (luk, samostříl). Luk se objevuje již od pravěku jako lovecká zbraň. Potřeba zasáhnout pohybující cíl na velkou vzdálenost byla velmi důležitá pro přežití a velmi rychle se ustálil i ve vojenském řemesle (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956. str. 78). Na západě se luk vyráběl z jednoho kusu dřeva, nejčastěji z tisu, jasanu nebo javoru. Často měl velké rozměry (anglický dlouhý luk až 180 cm), aby se dosáhlo velkého dostřelu nebo průraznosti. Na východě se ustálil luk reflexní, který byl skládán z několika částí (dřevo, kost, rohovina). Byl menší, a proto se více hodil pro stepní válečníky bojujících ze sedla koní (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 167-169). Angličtí lukostřelci patřily na vrchol středověkých bojovníků se střelnými zbraněmi. Zručný lučištník byl schopen vypálit třetí šíp dříve, než první dopadl na zem. Lučištníci často bojovali bosí, aby měli jistější postoj. Síla potřebná k napnutí luku mohla být udržována pouze pravidelným cvičením. To však představovalo nevýhodu, když se začaly objevovat palné zbraně, které nebyly tak náročné na obsluhu a výcvik vojáků a luk se přesouvá pouze do odvětví loveckého nebo turnajového (Bennet, M. a kol.

2007, str. 153). Do příchodu palných zbraní soupeřila účinnost luku na bitevním poli s jinou střelnou zbraní a to kuší. Konstrukční prvky znali již Římané, ale rozmach zaznamenala až při křížových výpravách koncem 11. století. Její rozšíření proběhlo tak rychle a masově, že římská církev považovala nezbytné označit ji za „vražednou nekřesťanskou zbraň“ a zakázat její používání. Zákaz se opakoval i na přelomu 12. a 13. století, ale neměl žádnou právní sílu a kuše se nerušeně šířila dál. Hlavní částí kuše byl skládaný oblouk lučiště připevněný k dřevěné soše (pažbě) konopným třmenem. Tětiva byla zhotovená ze zvířecích šlach a příčně se omotávala konopnými vlákny. Po napnutí se tětiva zahákla do příčného výřezu v otočném „ořechu“, který byl spojen se spouští. Do žlábků se pak umístila šipka. K napnutí masivního lučiště často pouhá síla rukou nestačila. Nejobvyklejším zařízením ve 14. a první polovině 15. století bylo „cingulum balistearum“. Střelec postavil kuši lučištěm dolů a pomocí třmenu ji přišlápl k zemi. Na opasku měl upevněn dvojitý hák, jenž zahákl do střední části tětivy, napřímil se a tětiva zaskočila do výřezu v ořechu. Mezi další prostředky sloužila tzv. „kozí nožka“, což bylo zařízení na principu páky (Obr.6). Písemné prameny dokládají, že od čtyřicátých let 15. století se kromě skládaných lučišť používala i železná. K napnutí takové kuše již lidská síla nepostačovala a tak vznikl v Anglii hever na principu kladkostroje (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 171-174). Soupeření těchto zbraní bylo jak na poli technologickém, funkčním, tak i při nasazení v polních podmínkách. Přes velký dostřel byla střelba z kuše pomalejší a její výroba dražší než u dlouhého luku. Výcvik kušníků nebyl tak časově náročný a nejlépe se hodily do obraných pozic při bránění nebo obléhání. Kušník musel být při nabíjení chráněn proti nepřátelské palbě a proto s sebou nosil velký štít (pavézu). Velké armády měly proto často zařazené

ve svých řadách jak jednotky lučištníků, tak i kušníků. Příchodem palných zbraní jejich využití na bitevním poli rychle ustupuje modernější výzbroji (Byam, M. 1992. str. 18).

Luk se bohužel neobjevuje ani v jediném případě. Taktika středověkého jízdního vojska však tyto dvě zbraně příliš nevyužívala a navíc to bylo i v rozporu s morálkou rytířstva. Masivní a kompaktní útok jízdy vedený čelně proti řadám protivníka často rozhodl celou bitvu. Při prvních křížových výpravách však západní rytíře překvapila zcela odlišná taktika. Viděli, jak jejich turečtí protivníci kolem nich krouží a z dále na ně vrhají kopí, aby se poté obrátili na útěk a vylákali za sebou franského pronásledovatele, jehož kopí se jen pohupovalo ve větru, a kterého utíkající nepřátelé skolili jediným šípem v okamžiku, když se obrátil zpět ke svým liniím. Tato taktika, v níž Turci vynikali, byla naprosto protikladná té, již praktikovali rytíři na Západě. Použití luku v boji koňmo se pokládalo za hanebné, hod kopím za odsouzeníhodný a každý boj na dálku budil opovržení. První střety tak přinesly mnoho mrtvých. Přestože tyto zbraně odmítali jako zbraně rytířů nehodné, někdy je použili – pokud bojovali jako pěšáci. Některé proslulé rytíře, například Godefroie z Bouillonu či Richarda Lví srdce, provázel věhlas obratných lučištníků. Přestože byl boj na dálku považován za ostudný, v našich erbech patří střela k nejčastěji zobrazovaným militáriím. To může vést k názoru, že měla význam spíše symbolický, než že se jednalo o hojné využívání luků a kuší rytíři na bojišti. Jejich využití by se dalo předpokládat u obléhání města či hradu, nebo při jeho obraně, spíše než k taktice východních armád v poli (Flori, J. 2008. str. 84-85, 99).

Jako se měnila technologie výroby a tvary u luků a kuší, stejně tak postupoval i vývoj střeliva. Od 11. století se hroty šípů vyznačovaly širokou různorodostí. Kromě hrotů s tulejí a křidélky vznikly rovněž ploché střely tvaru listu, opatřené řapem nebo rozeklané hroty tvaru písmene „V“ se dvěma špičkami. Objevily se rovněž hroty, které díky kosočtvercovému průřezu disponovaly vysokou průbojností. Některé byly štíhlé, jiné robustní, ale všechny měly řap. Hroty nových forem patřily ve 12. – 13. století zjevně k další zbrani určené pro bojovou i loveckou střelbu na velké vzdálenosti – kuši. Ve 14. a 15. století pak plně převážily hroty šípů opatřené tulejí (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 168).

U kuší se během času měnila forma i hmotnost šipky. Šipky pro kuši měly krátké a silné ratiště, v zadní části opatřené stabilizátorem. Do podélného zářezu v zadní části ratiště se vlepoval trojúhelník z pergamenu, který sloužil ke stabilizaci střely za letu. Hrot šipky býval značně mohutný, nejčastěji 8-10 cm dlouhý a zpravidla kosočtvercového průřezu. K lovu se používaly hroty opatřené křidélky nebo dokonce vidlicí. Od roku 1427 začala i výroba hrotů z kalené oceli, ty však byly dvakrát dražší než železné (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 174-175). Střela byla symbol rychlosti, pohotovosti a bojovného ducha. Stala se velice oblíbenou a rozšířenou erbovní figurou. Na znacích se znázorňuje s nepoměrně velkým hrotem i opeřením tak, aby dobře vykryla plochu štítu. Zálibu ve střelbě u našich předků vyjadřuje velké množství znaků, jejichž erbovní figura je prostřelena šípem (většinou divoké zvíře) (Myslivoček, M., 2005. Str. 63).

Mezi další zobrazované obecné figury patří střela zavinutá, či tzv. odřivous. Starobylé znamení české, moravské, slezské i polské heraldiky.

Vznik této figury líčí erbovní pověst, v níž malý Saul porazil v zápase obra, jehož knír nabodl na šíp jako vítěznou trofej. Jiná verze vysvětluje figuru jako šíp s navázaným kusem látky namočené do smůly, sloužící k zapalování doškových střech a jiných dřevěných částí dobývaných budov. Znamení odřivous je symbolem pohotovosti, bystrosti a připravenosti k boji. Znakem zavinuté střely se pyšnil starobylý panský rod Benešoviců. Jeho potomci sídlili v kraji mezi Sázavou a Lužnicí na hradech Konopiště, Dubá, Líšno, bechyně a dalších. Členové rozvětveného rodu získali také pozemky na Moravě a Opavsku, kde založili nová panství, dva Benešovy, Kravaře, Tvorkov aj. Podle maleb v síni na hradě Wenzelsburg v Laufu a na stěně paláce píseckého hradu byla na stříbrném štítě červená střela. Běžně se však užívala i opačná barevná kombinace, která se časem více vžila. Jednotlivé větve, tvořící časem samostatné rody, se odlišovaly svými klenoty (Myslivoček, M., 2005. Str. 47).

3.3 Bojové odění

V dobách, kdy rozhodující a vlastně jedinou metodou boje bylo střetnutí vojsk čelo proti čelu, bojovníka proti bojovníku, kdy boj na větší vzdálenost střelbou byl podružnou součástí bitvy, v těch dobách bylo zcela pochopitelné, že se jednotliví bojovníci snažili chránit sebe sama různými druhy osobní zbroje (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956. str. 45).

Nejvíce rozšířená ochrana od prostých bojovníků až po elitní rytíře byl gambeson neboli vycpávaná zbroj či prošívanice. Jedná se o dlouhou tuniku plněnou vlnou, bavlnou nebo jen obyčejnými hadry. Ve druhém případě se jedná o několik vrstev látky prošitých dohromady.

V nejprostších případech se tento druh zbroje používal samostatně (Obr. 7) (např. lučištníky pro volnost pohybu a možnosti rychlého přesunu), často se ale kombinoval s dalšími druhy zbrojí a konkrétně s kroužkovou (drátěnou) nebo plátovou zbrojí (Embleton G., 2000. Str. 13). Další variantou nošenou pod nebo přes zbroj, bylo krzno. Jedná se o koženou část zbroje stejného stříhu jako prošívanice a její úkol byl stejný – zmírnit tupé údery nepřátelských zbraní (Tomič L, 2009).

3.3.1 Kroužková zbroj

Jako první bych zmínil zbroj kroužkovou, jelikož se mohla využívat jak samostatně, tak i pod zbroj plátovou a i její používání sahá dále do minulosti. Tato zbroj k nám přišla z orientu. Je to v podstatě pletivo, složené z malých železných kroužků, navzájem do sebe zavěšených tak, že jeden kroužek obsahuje vždy čtyři další. Výchozí surovinou byl tenký stáčený ocelový drátek. Po spojení jednotlivých částí svařený nebo nýtovaný. Takto sestavená zbroj mohla chránit jakoukoliv část těla od nohou po hlavu často i ve více vrstvách. Tento druh zbroje využívali již staří Římané a Germáni, ale setkáváme se s ním téměř u všech národů, které se v boji chránily zbrojí. Drátěné košile nebyly vždy složeny pouze z pravidelných, malých kroužků, tak, jak jsme zvyklí předpokládat. Velmi často vznikaly složité konstrukce, které používaly kombinaci s různě utvářenými destičkami nebo spojující kroužky do různých geometrických obrazců. První zobrazení kroužkové zbroje se v erbu objevuje roku 1256 u Sudomira z Veselé, a proto bych se zaměřil na její vývoj od tohoto data. Košile sahá jen do půli stehů a i rukávy prošly podstatným zkrácením. Přes zbroj je nošen varkoč, který v teplejších krajích chrání před sluncem a je již opatřen barvami svého nositele. Stříh je až do počátku 14. století velmi

volný a prostorný. Od 14. století se kapuce odděluje od košile a již netvoří jednotný prvek, ale sahá kolem ramen a kryje horní polovinu hrudi a zad. Tento typ zbroje však nebyl nošen všemi bojovníky – byl velmi drahý a prostý voják neměl prostředků k jeho zaopatření. Vidíme ku příkladu, že za husitské doby (až do roku 1433), stála taková zbroj až 6 kop grošů (Archiv pražský, č. 922) a na konci 15. století mnohdy až 12 kop. Na výrobu kroužků byl kousek kovu, podobný drátku, vytepaný do plochy. Tyto drátky byly spojovány za horka nebo jen studenou cestou – nýtováním. U některých kroužkových pancířů z 15. století vidíme, že vždy jeden kroužek je svařen, druhý snýtován. Později se nacházejí pouze kroužky nýtované. Tažený drát nebyl používán ani v 16. století, kdy se kroužkový pancíř pomalu ztrácí a zaniká tak i důležité odvětví zbrojního řemesla – brnění (Beneš, C., 1992. Str. 8-11, 50).

3.3.2. Plátové zbroje

Vývoj plátové zbroje byl zapříčiněn nejspíše dvěma důvody. První z nich byly turnaje, které vedly i ke změnám ve zbroji jezdecké. Ty se konkrétně projevily přikládáním železných nebo ocelových destiček k drátěné košili a následným vývojem v plnou plátovou zbroj. Není pochyb, že ti, kteří se často účastnili rvaček a utkávali se v turnajích, stále hledali prostředky, které by jim zajistily dokonalejší ochranu. Na druhé straně se však zdá, že k většině změn v brnění došlo až po skončení zlatého věku turnajů. Je naopak možné, že vývoj pancéřování byl způsoben technickými a taktickými změnami ve způsobu středověkého válečnictví, k nimž došlo ve třináctém a čtrnáctém století. Vojáci ve čtrnáctém století sice drátěné košile stále používali, ale vysoce výkonné samostříly a dlouhé luky byly schopné přerazit jejich kroužky a proniknout zbrojí. To v konečném

důsledku vedlo k vývoji pancéřování (plátové zbroje), což je změna, k níž začalo docházet ve třináctém a na počátku čtrnáctého století. Bezpečné důkazy o pancéřování nemáme z dřívější doby než z poloviny třináctého století. K prvním zmínkám o železných plátech se zmiňuje kronikář Guillaume le Breton († 1225), kde popisuje boj mezi Richardem Lví srdce (v té době byl pouze hrabětem z Poitou) a Vilémem de Barres. Guillaume, uvádí, že každý z bojovníků měl na sobě „tvarované železné pláty“, které sloužily jako mimořádný ochranný oděv pod košilí z kroužkového brnění. Pancéřování, které Richard a Vilém používali, nemělo s největší pravděpodobností sloužit jako primární, ale jako sekundární ochranná výstroj. Na tomto případě však názorně vidíme vývojový proces, z něhož vycházelo první pancéřování, které bylo připevněno k dosavadnímu kroužkovému nebo koženému brnění jako dodatečná ochrana (Bennet, M. a kol., 2007. 109-111).

První prvky plátové zbroje se v Evropě objevují asi od 70. let 13. století. Jedná se o náramenní štítky, které nosí angličtí a francouzští rytíři (Ve Francii se dokonce staly odznakem rytířské hodnosti). V druhé polovině tohoto století, především na jeho konci, dochází k důležitému zlepšení zbrojí a dalo by se říci, že zde je skutečný začátek vzniku plátových zbrojí. Zprvu se jedná o dutě vykované kusy plechu na ochranu lokte a kolen. Spolu s deskami kryjící rameno a nohu jsou přikládány na kroužkovou zbroj a sepnuty pomocí kožených pásků kolem končetin. Ke studiu zbroje 13. století nám vedle sfragistiky a heraldiky dobře poslouží díla z různých odvětví výtvarného umění. Nejdůležitější místo zde zaujímají náhrobní kameny – jsou totiž vesměs pečlivě a do detailů provedeny. Mezi nejstarší památky tohoto druhu patří náhrobní kovová deska s reliéfem ležícího rytíře v kostele Stoke d' Abernon (hrabství Surrey v Anglii).

Postava je oděna těsně přiléhajícím kroužkovým pancířem, jenž je doplněn kovovými nákolenicemi. Období konce 13. století má rozhodující vliv pro vznik plátové zbroje. To dosvědčuje jeden z nejcennějších a pro dějiny zbraní nepostradatelných obrazových dokladů, jímž je „Codex Balduini Trevirensis“ z první poloviny 14. století. Na jednom z jeho vyobrazení spatřujeme boj rytířů oblečených v kroužkový pancíř a varkoč s krátkými rukávy. Vznesenější bojovníci mají na noze již plátovou zbroj. K dalším prvkům, které se objevují, patří plátová ochrana ramene a krátce po r. 1300 je k ní připojena ochrana paže, složená z překrývajících se lamel. Části zbrojí se stávají stále těsnějšími díky zúžení ve slabinách. Kolem roku 1320 se ujímá zvláštní móda, nosit pás pro závěs meče velmi nízko, až na kyčlích. Z tohoto závěsu se vytvořil prstencovitý pevný pás nošený v prostoru slabin, který se též stal znamením rytířské hodnosti. Byl běžný ve Francii, Anglii a Německu. Jako další spíše módní doplněk můžeme zmínit špičaté železné boty a pás s rolničkami. Tyto dva prvky se objevují kolem roku 1360. Asi od roku 1350 jsou vedeni zbrojíři stále více snahou zesílit krzno železnými deskami různě připevněnými a složenými. Ponejvíce se jednalo o plech na prsou, na kterém byly zavěšeny dýka i meč. První samostatná polokulovitá deska na prsou se objevuje až po roce 1360. Zároveň se začínají nosit plátové rukavice s krátkou chlopní. Pěkným příkladem je socha sv. Jiří na pražském hradě. Výchozí formou pro vznik této prsní desky nošené nejprve pod látkou jsou tzv. plátové kabáty, které se dostaly během 13. století z Asie do Evropy. Jsou sestaveny z kožené nebo plátěné vesty, jejíž zesilující kovové části jsou přinýtovány zevnitř. Kolem roku 1430 se tento typ ochranné zbroje mění v brigantinu. Tvar prsního plechu je z počátku velmi rozmanitý. V Německu sahá jen do výše klíčních kostí. V Itálii však výše a má oválný krční výřez chráněný železnou

lištou ve tvaru V. Nezávislým na krznu se stává přední plech ke konci 80. let 14. století. Již v této době se zde objevuje první dřevcová opěrka připevněná šrouby. Další rozlišení německých plechů od italských je dáno tvarováním jejich středů. Německé mají uprostřed hranu, italské a západní jsou hladké s vydutím dole. Druhá polovina 14. století je skutečným začátkem nového období v konstrukci ochranné zbroje – období plně plátové zbroje. Její nejstarší spodobnění nám představuje socha sv. Jiří z roku 1372 na chrámu v Basileji. Nejstarší dochovaný originál se nachází v Churburgu v jižních Tyrolích a jde o zbroj Vogta von Matsch, která byla zhotovena v severní Itálii kolem roku 1390. A právě italští platněři dokončují přeměnu smíšené zbroje v plně plátovou. V této době vzniká i další ochrana těla – šorc, což je 3 až 5 pruhů plechu na sebe navazujících a chránících břišní partie. Šorci se během první poloviny 15. století vyvíjely v různé varianty a typy. Prodlužovala se hloubka i tvar plechů, měnil se způsob uchycení nebo nýtování. S prodlužováním se přestalo po vytvoření zbrojných šosů v Itálii. Velmi důležitým mezníkem ve vývoji plátové zbroje je rok 1420. Tvoří totiž časovou hranici, do které se technicky vyvíjela plátová zbroj italská. Ta nyní již plně vyhovuje všem požadavkům ochrany i pohyblivosti – další změny jsou pouze vývojem forem, zlepšováním jednotlivostí nebo vyhověním požadavkům módy a zákazníka. Plná plátová zbroj musela naprosto přesně padnou svému objednavateli, tak jako dobrý oblek. V polovině 15. století se do popředí dostávají zbroje Německé. Většina západního obyvatelstva se však stále přiklání k italským typům. Nasvědčuje tomu i velký export v této době. V rozmezí 70. a 90. let 15. století se vyrábí ty nejlepší zbroje, které spatřili světlo světa. Jedná se o vrchol dovednosti platněřů. Rytířská zbroj se šalířem v celé své kráse je příkladem pravidelnosti a elegance. Ani předtím či potom nebylo v takové

míře vyhověno požadavku na krásu a přesné provedení, jako v této době. Nejlepším příkladem pro tento typ je pozdně gotická zbroj arcivévody Zikmunda Tyrolského (1427 – 1496) ve sbírce Umělecko-historického muzea ve Vídni (Obr.8). Koncem 15. století se italská zbroj stává úplně hladkou a ztrácí hranu předního plechu. Všechna gotická ozdoba zbroje mizí a přechází se k hladkosti tvarů (Beneš, C., 1992. Str.10-16).

Noha bývá na znacích zobrazována převážně v plátovém brnění a s ostruhou, vždy zahnutá, aby tak lépe vyplňovala plochu štítu. V symbolice značí boj i čestnou ztrátu v boji. K obrněné noze v erbu Pešíků z Komárova se váže erbovní pověst, podle níž byl předek rodu zajat a ukován za nohu společně se svým knížetem. Tím, že si uřízl svoji nohu, uvolnil pouta a dopomohl svému pánu k útěku. Ten jej posléze také osvobodil a obdaroval erbem s useknutou obrněnou nohou. Starobylé znamení tří obrněných nohou spojených ve středu štítu se přisuzuje rodu Milhosticů, jehož původ sahá až do 12. Století. Předek rodu Milhost dostal ve 12. století od knížete Soběslava I. pozemky v Poohří a knížecí dvůr Mašřov. Jeho potomci vystavěli ve 13. století v Mašřově hrad a psali se odtud Mašřovci z Mašřova. Stejně krve s nimi byli Martičtí z Rabštejna, kteří měli v erbu také tři stříbrné nohy v červeném poli a od Mašřovců se lišili klenotem, chocholem z pěti per (Myslivoček, M., 2005. Str. 46).

Ruka: Nejčastěji se na znacích vyskytuje v podobě celé paže ohnuté v lokti. Obvykle bývá znázorňována v brnění a většinou svírá nějaký předmět, často meč, vyjadřující tím ochranu a spravedlnost. Je vyobrazena na hradě Lauf a patří vladykům z Čachovic (Myslivoček, M., 2005 Str. 57).

Plechovnice: Válečná rukavice ze železa nebo ze silné jelení kůže pošíť na povrchu ocelovými plátky. Znamení pevné obrany a rytířského ducha je starou obecnou erbovní figurou (Myslivoček, M., 2005. Str. 52).

3.3.3. Přílby

Vývoj válečné přílby můžeme sledovat již v období počínajícího starověku. Jedná se zřejmě o nejdéle používanou ochranu bojovníků sahající od 3. tisíciletí před naším letopočtem až do dnešních dob (Beneš C. 2002. Str. 6-7) a i v heraldice si vydobyla své místo. Mezi nejčastěji zobrazené přílby patří kolčí (turnajová) a hrncová nebo též kbelcová. Ty spočívají na štítu. Jako obecná figura se volil často železný klobouk (viz. Moje bakule). Přílba je také symbolem rytířské cti (Myslivoček, M., 2005. Str. 56).

Do 12. století u nás převažuje tzv. přílba normanská. Jedná se o kónickou přílbu vybíhající směrem nahoru do špice. Je opatřena nánosníkem a pevně obepíná hlavu. Po prvních křížových výpravách přicházejí první inovace přileb. Nánosník se začíná rozšiřovat, až bylo nezbytné vytvoření očních štěrbin a různě tvarovaných dýchacích otvorů. Tvar se mění ve válcovitý, čelní část se stále více rozšiřuje, až je nakonec kryta kovem celá válečnickova hlava. Postupně se stěny těchto přileb vyrovnávají ve vertikální i horizontální rovině a jejich průměr se zvětšuje tak, že již nenesedají na čelo, ale musí spočívat na vycpávce přes kterou je nasazována kroužková kapuce. Koncem 13. století dostávají přílby (nyní již kbelcové) více kónický tvar podobný homoli cukru a začínají se pod ní nosit malé spodní přílby – šlapy. Používání hrncové přílby v boji přineslo ale nový problém. Celý obličej zmizel a nebylo možno rozeznat nepřítel od vlastního spolubojovníka. V období druhé křížové výpravy dochází k tomu,

že válečníci začali na temeno své přilby připevňovat různá znamení v podobě ozdob, pomáhající určit totožnost. Tak vznikl tzv. klenot (viz. Bakule). Ve 13. století začínají dosahovat úctyhodných rozměrů. Námětem pro ně byla plastická spodobnění částí těl lidských i zvířecích (např. paže, křídla, paroží atp.). V horkém podnebí bylo třeba chránit kov proti rozpalujícím slunečním paprskům a vzniká další heraldický pojem – přikrývadla. Stejným způsobem začal bojovník krýt i celou zbroj. Na začátku 14. století začíná hrncová přilba mizet z bojišť a vývoj se vrací zpět ke staré přilbě normanského typu (s drobnými úpravami díky zkušenostem získaných v boji). Zde se vývojová cesta rozchází na dva proudy a to přilby obecného lidu a rytířské. Prostí vojáci používají nejčastěji železné klobouky, barbuty a šalíře (ty si však později oblíbí i rytíři). Šalíře se později vyvíjejí v tzv. útočnou přilbu. Ta se stala tradiční u prostého bojovníka, ale hlavně u jízdy. Můžeme zde sledovat velkou rozmanitost tvarů, jsou však pouze dva základní typy: útočná přilba otevřená a zavřená. U otevřené nejsou lícnice spojeny na bradě. Rytířské přilby se v 15. století stávají úplně uzavřené. Vyvinuly se z velkého basinetu (šlapu s hledím) tím, že se jeho postraní stěny stáhly dovnitř a temenní část se zakulatila. První uzavřené přilby jsou konstrukčně velmi zajímavé. Vznikají v Itálii kolem roku 1420 a jsou v literatuře uváděny pod názvem *armet*. Jejich zvedací hledí je odklopitelné nahoru, postraní části se dají pomocí kloubů rozevřít do stran a na ochranu spodní poloviny obličeje slouží odnímatelná část hledí připevněná k šíjové části řemínkem (Beneš C. 2002. Str. 16-35). Kolčí přilbice často zobrazované na erbech se objevují až koncem 14. století a to výhradně pro turnajové klání. Má vejčitý tvar vybíhající v přední části do ostré hrany. Celá váha spočívá na ramenou nositele kde je pevně

přišroubována nebo spojena železnými pásky (Beneš C., 1992. Str. 36).
(Obr. 9)

3.3.4. Štít

K jedné z dalších nejdéle používaných ochran bojovníka patří bezesporu štít. Sloužil k aktivní obraně jedince proti střelným a chladným zbraním. Nejstarší štíty byly nejspíše upletené z proutí nebo lýka (dodnes je můžeme nalézt u domorodců v některých částech Afriky, Austrálie nebo Jižní Ameriky). S technologickým postupem se začalo používat dřevo a kovy. (Ottův slovník naučný S – Str. 797). Ještě dnes se štít používá spolu s přilbou k ochraně vojáků nebo pořádkových či speciálních oddílů policie. Typologie štítů je velmi rozmanitá a proto se zaměřím pouze na štíty od 13. do 15. století.

V této době se stále používá tzv. mandlový štít, který vzniká již ve století desátém. Ve 12. století je možno v ikonografii pozorovat jistou diferenciaci ve velikostech štítů. Jejich tvar se pohybuje kolem 100 - 150 cm a horní část dostává místo zaobleného mandlovitého tvaru většinou formu rovnou. Objevují se zde štíty kryjící téměř celou postavu současně s těmi, jenž chrání pouze horní polovinu těla. Velikost štítu pravděpodobně závisela nejen na zálibě a zvyku bojovníka, ale spíše na kvalitě jeho brnění; čím bylo odolnější, tím menší mohl být i štít. Jezdec, který neměl dostatečně chráněné nohy, musel nosit spíše štít dlouhý. To se projevuje i u méně movité (tudíž i hůře obrněné) pěchotě. Tento rozdíl vrcholí ve 14. století, kdy rytíři mívají štíty často velmi malých rozměrů, kdežto pěchota používá těžké pavézy, za které se mohou krýt i dva vojáci (Obr. 10). Ve 2. čtvrtině 13. století a masově pak po jeho polovině již jezdecké štíty dosahují výšky jen asi 50-100 cm. Jsou trojhranné, se

zaoblenými dolními stranami a mírně vyklenuté. Velmi dlouhé štíty se udržují pouze u křižáků. Např. Fridrich II. zobrazený jako křižák má trojhranný štít od ramene až k zemi, tedy o délce pro evropské poměry již zcela neobvyklé. Štít byl mimo boj nošen zavěšený za řemen na zádech. Kromě řemene byl štít opatřen i rukojetí, kterou držel bojovník levou rukou, a příčným řemenem kolem krku jako zajištění pro případ, že by potřeboval obě ruce volné a štít tak mohl zůstat v pohotovosti přehozený na zádech. Kapitulárka Karla Velikého, řád Fridrichův stejně jako teplářské regule předepisují každému těžkooděnci štít. Nošení štítu bylo tak samozřejmé, že v písemných zprávách je slovo bojovník často při uvádění počtu nahrazeno slovem štít: „s plukem čítající 300 štítů“ atd. S rozvojem palných zbraní však štít rychle ztrácí svoji obranou účinnost a mizí z evropských bojišť. (Choc P. 1967. Str. 175-180)

4. Konfrontace s archeologickými nálezy

Zde bych rád porovnal archeologické nálezy s uměleckým ztvárněním na erbech české a moravské šlechty. Jak se dále dočtete, v mnohých případech je konfrontace velmi obtížná, neboť jedním z heraldických pravidel je vyplnění plochy štítu v co největším měřítku při zachování čitelnosti a jednoduchosti. To bohužel mění tvary militárií často až k nejjednodušším tvarům a bližší specifikace či určení je velmi těžké. A. Sedláček identifikoval spousty erbů díky zachovaným pečetím. Pečetidla se stejně jako všechny nástroje ale časem opotřebují, mnohdy se mohlo jednat i o neúplný otisk či nález již nekompletní pečeti. I přesto se však pokusím o co nejpřesnější interpretaci jednotlivých militárií. Pro přehlednější srovnání výskytu jednotlivých zbraní a zbrojí jsem vytvořil několik grafů zobrazující četnost výskytu v jednotlivých erbech, počet erbů v krajích a výskyt v časové ose (Obr. 19,20,21). Pro veškeré odkazy na zde použité erby jsem vytvořil Excelový soubor obsahující jméno, rok a grafickou podobu erbu. K nalezení je v přílohách na přiloženém CD.

4.1. Zbraně

4.1.1. Meč

V českých erbech se meč vyskytuje v 93 osobních znacích a zastává tak druhé místo v množství vyobrazení. Začíná se objevovat v první polovině 14. století s nejhojnějším výskytem ve Středočeském, Plzeňském a Jihočeském kraji. Na Moravě je to pak kraj Jihomoravský. Na erbech se v drtivé většině nachází jednoruční meč s oválnou nebo též s kotoučovitou hlavicí a rovnou příčkou. V pěti případech se objevují meče s příčkou, které odpovídají typu 1l (Głosek, M. Nadolski A. 1970). Oválné hlavice patří mezi

nejčastěji používané typy ve vrcholném středověku (Oakeshott E. 1997). Přesto, že je meč držen jen jednou rukou, některé řapy (rukojeti) jsou zobrazeny o poznání delší. Jak již bylo zmíněno výše, obecné figury bývají stylizované do rozměrů, které pomohou co nejvíce vyplnit plochu štítu, ale znak i přesto musí zůstat snadno rozpoznatelný. Proto se mohlo jednat buď o jednoruční meče stylizované nebo byl zobrazen meč dlouhý či obouruční, držen pouze jednou rukou pro větší přehlednost samotného erbu.

Jedním z příkladů podobnosti mečů na erbech mohou být dlouhé meče ze sbírek muzeí v Chocni a Vysokém Mýtě. První meč z hradu Žampach odpovídá typologii XIIIa (typologii sestavil E. Oakeshott a později byl převzat modifikovaným systémem M. Głoska) a je datován do přelomu 13. a 14. století. Ze stejné doby pochází typologicky shodný meč z Chocně. Pro oba je typický jeden široký a mělký žlábek ukončený v polovině čepelí. Jako nejtypičtější funkční atributy se na čepelích popisovaného typu objevují hlavice typů H, I a K a záštity 1, 2, 3. Na území Evropy patří mezi nejrozšířenější typy vůbec. Druhý meč je téměř shodný. Liší se pouze tvarem hlavice, kterou můžeme klasifikovat jako typ J, jenž se objevuje od 13. do konce 15. století. Zbývající dva lze zařadit do 2. pol. 14. a 1. pol. 15. století. První z nich má nejbližší ke štíhlým, bodným čepelím typu XVII, které se vyskytuje od poloviny 14. do počátku 15. stol. Záštita typu 1, která byla použita, se používá již od mladohradištního období. Hlavice je typu H, vyráběna od poloviny 14. stol. Tyto hlavice patřily k relativně oblíbeným a najdeme je na množství mečů z různých světových sbírek, což potvrzuje i početnost vyobrazení v erbech české a moravské šlechty. Druhý meč je téměř shodný. Jedinou výjimkou je použití záštity 1b (Žákovský P., 2009. Str. 129-135)(Obr. 11). Tyto meče se tvarově nejvíce podobají zobrazeným

mečům s dlouhým řapem. Dále bych mohl zmínit meč nalezený pod Rakšickou branou v Moravském Krumlově. Jedná se nejspíše o jednoruční meč s poměrně dlouhou rovnou příčkou a opět oválnou hlavicí (Žákovský P., 2011. Str. 130).

4.1.2. Sekera

Sekera jako erbovní znamení je v České Republice na třetím místě v hojnosti zobrazení a to počtem 60 kusů. Sekery na erbech bývají často, vyobrazené ve větším počtu (zkřížení nad nebo vedle sebe). Výše zmíněná vrhací sekera se objevuje v jednom znamení a dvojbřitou sekeru má v erbu Panuš de Mirz a také Jan Lapačka z Sukorad. Nejčastěji se vyskytuje v kraji Moravskoslezském, Středočeském a Ústeckém od 14. do konce 15. století.

Jak již bylo zmíněno výše (viz. kapitola sekery), byly sekery zvláště ve výzbroji pěších vojáků (především širočiny). Jednalo se zřejmě o zbraně méně movitých válečníků, kde primární účel nám dosud známých exemplářů spadá spíše do výrobní sféry. V Moravskokrumlovském muzeu se nachází šest exemplářů takových seker. Vznik těchto seker je datován na 13. – 16. století (Žákovský P., 2009. Str. 155)(Obr. 12). Širočiny se objevují na 7 erbech, z nichž 4 jsou zkřížené. Sekery mají ve znacích krátký topor a samotná hlava je opět stylizovaná do větších rozměrů, pro důkladnější vyplnění plochy štítu.

Další sekery nacházející se v erbech jsem nedokázal přesně určit. Čepel je rovnoběžná s toporem a bývá velmi dlouhá. Tvarově se blíží obdélníku, který často přechází až k lichoběžníku. Objímka na upevnění toporu nebo ratiště je velmi hubená a protažená směrem od ratiště. Na čepel se napojuje vždy v pravém úhlu přibližně v polovině až horní třetině.

V Čechách bývají zobrazovány tři rovnoběžné sekery šikmo vybíhající z jednoho z rohů. Objevují se ale i samostatně a to buď kreslené zešikma, dvě zkřížené nebo ležící na břitu s vodorovným toporem. Jejich nejbližší podobnost jsem našel pouze v Krojích, zbroji a zbraních doby předhusitské a husitské. Jedná se o tzv. německou sekeru ze 14. století, která má ale konce mírně zahnutý směrem k toporu (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956. tab. 19, část V, obr. 11). S malou odlišností se setkáváme u erbů Buška a Bořita z Sedčic, Jindřicha z Trhlav, Bořita z Budče a Boleslava z Veselé. U těchto seker se je ostří obloukovitě zahnuté a tvarově se nejbližší podobá nálezu sekery z Loděnic (uložená v Moravském zemském muzeu), torzu nalezenému v lese na katastru obce Rychtářova (soukromá sbírka) a polským nálezům z Wąsosz a Międzyrzecz (Žákovský P. 2010). Další z možností je, že byla sekera stylizovaná do takové míry, že je identifikace již nemožná. Při použití více seker tento tvar nejlépe vyplní plochu štítu a dodrží tak nejlépe heraldická pravidla.

4.1.3. Kopí

Kopí se společně s háky nachází v počtu 32 vyobrazeních na erbovních znameních české a moravské středověké šlechty. Kopí je zobrazeno na deseti erbech, háky na těch zbývajících. V Čechách se nejčastěji objevuje na přelomu 14. a 15. století v severních a jižních Čechách. Na Moravě se kopí s hákem objevuje už v polovině století čtrnáctého v Olomouckém a Jihomoravském kraji. Sídla moravských šlechticů s kopím jako erbovním znakem se vyskytují i na Slovensku.

Je překvapivé, že se kopí na erbech vyskytuje v tak malém počtu, přesto že se jednalo o jednu z nejpoužívanějších zbraní středověkých rytířů v první fázi bitvy. Kopí s hákem bývá navíc spíše záležitost pěších oddílů

(viz. kapitola kopí). Turnajové dřevce se nevyskytují ani v jednom z případů. Kopí patří též mezi jednu z nejdéle používaných zbraní a patří bezesporu i k jedněm z nejčastěji nalézáných. Jednoduché kopí či bodec mohl zvládnout kdejaký vesnický kovář a i spotřeba materiálů nebyla nijak závratná a tak se jím mohl ozbrojit téměř každý. Práci nám opět stěžuje značná stylizace materiálu, ale i špatný stav dochování. Ve čtyřech případech se jedná zřejmě o sudlici než-li o křídlaté kopí a i v mnohých publikacích je rozdíl mezi sudlicí a kopím s hákem velmi malý – např.: tab. 26 část V. (Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J. 1956). Sudlice měla podobně jednoduchou čepel tvaru širokého trojúhelníka s čočkovitým průřezem. Na začátku tuleje z obou stran přisedala trojúhelníková křídélka. Zcela zjevně se jednalo o velmi účinnou zbraň, která se až do 16. století používala k lovu (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 135). Sudlice se ve světových sbírkách objevuje poměrně vzácně a většinou jen v jednotlivých kusech. Za zmínku stojí několik exemplářů ze sbírek Metropolitního Muzea Umění v New Yorku, Schweizerisches Landesmuseum v Zürichu nebo muzea Wojska Polskiego ve Varšavě. Ve sbírkách moravskokrumlovského muzea se nachází také jeden exemplář. Je však značně obtížné určitě přesnější dataci a není vyloučena ani možnost, že se jedná o novodobou kopii z 19. století (Žákovský, P. 2011. Str. 163)(Obr. 13).

Jedno z nejlépe rozpoznatelných se jeví kopí na erbu Petra z Mikovic. Tvarově je shodné s hrotem nalezeném v katastru obce Loděnice. Jedná se o masivní, ale štíhlé kopí, jehož středem prochází masivní žebro. Dle tvarové shody jej můžeme přiřadit k typu IIa podle A. Ruttkaye či k typu IVa podle A. N. Kirpičnikova. Autory jsou datovány do průběhu 11. – 13. století. (Žákovský, P. 2011. Str. 160). Tento erb se ale

objevuje v druhé polovině patnáctého století, tedy téměř o 200 let později. Není tedy vyloučeno, že se tvar zachoval i do pozdějších let.

U kopí Jaroslava z Bolšice (1387) však narážíme na další problém. Tvarově odpovídá hrotu kopí ve sbírkách Krumlovského muzea. Toto kopí bylo nalezeno v poloze „Stavení“ u Moravského Krumlova. Tvarem svého hrotu se podobá šipkám objevujících se v rámci celé Evropy. Od nich se však odlišuje svými celkovými rozměry. Nejblíže má k typu V podle A. Nadolského či k typu IV podle A. N. Kirpičnikova. Pokud bychom tuto klasifikaci hrotu z Moravského Krumlova přijali jako správnou, mohli bychom jej datovat rámcově do průběhu 10. – 12. století. (Žákovský, P. 2011. Str. 160). Zde však můžeme opět počítat se značnou stylizací a stav dochování erbu není také dostatečný pro vyvození přesnějších závěrů.

Pro kopí s hákem máme první erbovní doklady již z první poloviny 14. století. Bohužel se mi nepodařilo objevit odpovídající archeologické doklady pro tuto zbraň.

4.1.4. Řemdih a palcát

Řemdihy a palcáty jsou ve šlechtických erbech zastoupeny 24 kusy – 22 palcátů a dva řemdihy s nejčastějším výskytem v kraji Středočeském, Zlínském a na Vysočině. První erby zobrazující tyto zbraně se objevují již v polovině 13. století, ale hlavním obdobím jejich výskytu je až přelom mezi stoletím čtrnáctým a patnáctým.

Dle stylizace se dá soudit, že se v pěti případech jedná o palcáty s kulovitou hlavou. Ve čtyřech z nich pobitou hřeby. Tyto palcáty se vyskytují ve východní Evropě počátkem 16. a 17. století. Jedná se o Maďarské „buzdygany“, ukrajinské „pernače“ a polské „bulawy“, které

byly v převážné míře odznakem velitelského postavení (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 149).

Hvězdicovitá hlavice jsou bohužel zobrazeny velmi jednoduše a tudíž je nelze přiřadit k žádným nálezům. Velmi pěkné hlavice se ale nacházejí v Polsku – viz. Ruskie buławy „gwiaździste” z terenu Małopolski (Strzyż, P. 2005)(Obr. 14).

Palcátu na erbu Procka z Kolomut vzhledově odpovídá ten, jenž je uložen v Krumlovském muzeu. Hlavici má tvořenou původně 14 pery a svým tvarem odpovídá palcátům datovaným do poloviny 15. století. Palcát s téměř analogicky tvarovanou hlavicí byl nalezen například v řece Vltavě přímo pod Karlovým mostem (Dolínek-Durdík 2008, obr. 176). Oproti moravskokrumlovskému exempláři mu však chybí železná tulej (Žákovský P., 2009. Str. 154).

4.1.5. Střelné zbraně

Přesto že se kuše začíná šířit již v 11. století, na našich erbech můžeme vidět pouze dvě zobrazení této zbraně. První je u Martina ze Lstiboře roku 1473 a druhé u pána Zálužckého z Zalužic (bohužel bez datace). Vyobrazení kuše u Martina ze Lstiboře (1473), především její zadní část, napovídá, že by se mohlo jednat o zbraň opatřenou kolovrátkem (ten se objevuje v Anglii cca od 40 let 15. století Proto by se již mohlo jednat o kuši s železnými rameny (Dolínek, V. Durdík, J. 2008. str. 174). O Martinu ze Lstiboře, zakladateli rodu Kamýckých ze Lstiboře, se roku 1448 – 1450 zmiňují v obci Lstiboř, která je nyní v katastru obce Klučov (<http://cestyapamatky.cz/kolinsko/lstibor>). Již v té době měl jistě erb zobrazující kuši. Vzhledem k tomu, že se tato

modernizace teprve ve 40. letech ujímá v Anglii, nemůže být pochyb o rychlém šíření pokroku v oblasti zbrojařství v Evropě.

4.1.6. Střely

Střely patří mezi obecné figury s největším zastoupením v erbech české a moravské šlechty. Bohužel se jedná i o figury, které jsou také nejvíce stylizované. Erb musí být jasně zřetelný na 200 kroků, což by u střely, která by nebyla stylizovaná, bylo jen velmi obtížné (Krejčík M. [cit. 2012-15-6]). Pokusím se proto alespoň o základní rozčlenění zobrazených hrotů. Nejvíce jsou zastoupeny hroty s křídélky, které odpovídají typologickému schématu 13 – 16a (dle London Museum Medieval Catalogue). Vyskytuje se zde i šíp s hrotem pro lov ptactva. Jedná se o dvojbřítý vidlicový hrot, který můžeme přiřadit do 6 kategorie. Ve dvou případech je tvar hrotu podobný lipovému listu, pro který jsem nenalezl analogii. Je s podivem, že se v erbech nevyskytují hroty s řapem nebo řeznými hranami. Hroty s řeznými hranami a kosočtverečným profilem mají totiž největší průraznost (Kašpar J., 2010). Zobrazena je ale velká variace letek. Tvary se pohybují od trojúhelníků s různě posazeným vrcholem přes oblé až po kosočtvercové. (Obr. 16)

Nálezy:

Chvoje, Benešov u Prahy – 7 hrotů s hraněnými hlavicemi, s řapem, Pouze jeden s kosodélným průřezem hlavice s tulejí (Hejna A. 1983).

Valečov – Dvě kosodélné šipky z kuše s tulejí. 23 šipek z blízkého Mnichovohradištska (Chotěboř, P., 1986. Str. 186).

Zdobená šipka do kuše ze sbírek historického muzea ve Slavkově – nalezena v trati Požáry u Mouchnic (Vyškov) dlouhý hrot s kosodélníkovým

průřezem a kruhovou tulejí. Dvě pásové objímky z barevného kovu zdobené rostlinným motivem a nečitelným nápisem. Na listu je poté ještě vyryto písmeno S. Nápis je proveden písmem žaltářovým, tzv. Gotickou kaligrafickou texturou, která je typická pro práce v kovu v 15. - 16. st. Složitá interpretace – lov, terčové či turnajové střelivo., odznak hejtmanů střeleckého cechu, velitelé střeleckých jednotek nebo movitější střelci s potřebou se od svých spolubojovníků odlišit (Měchurová, Z. 1989).

Hrádek Bolkov - Soubor 47 střel z luku a kuše se skládá z hrotů s řapem a tulejí a můžeme jej časově zařadit do 13. - 14. st a výjimečně se zde objevují i tvary běžnější spíše pro období 12. st (Hejna A. 1962).

4.2. Zbroje

Pokud shrneme všechny zobrazené zbroje i s přílbami, u kterých není jisté, zda jsou obecnou figurou nebo patří nahoru nad štít, dostaneme úctyhodných 108 vyobrazení.

4.2.1. Kroužkové zbroje

Kroužkové zbroje se v erbech objevují v počtu 28 kusů. První zmínky o nich začínají v polovině 14. století s nejčastějším výskytem v západních Čechách a Královéhradeckém kraji. Způsob pletení kroužků byl vždy stejný a z erbu je nemožné poznat, zda je zbroj nýtovaná, svařovaná či kombinací obou těchto variant. Tyto zbroje se vyskytují v během celého středověku a způsob jejich používání či inovace se projevují jen v nepatrných rozdílech (např. zkrácení suknice ke kolenům, různá velikost kroužků). K nejčastěji použitým obecným figurám patří kroužkové rukavice (palčáky) a brnné nohy (Obr. 17).

4.2.2. Plátová zbroj

Plátové zbroje, především jejich části, jsou v erbech zastoupeny pouze 20 kusy. Objevují se nejčastěji ve Středočeském a Jihočeském kraji. Na našich erbech jsou k vidění pouze plátové doplňky končetin. Nikde se nevyskytuje postava v plné plátové zbroji. Vzhledem ke stylizacím a jednoduchostem maleb je velmi těžké určit jemné rozdíly, které vyplívají z odlišností zbrojí v určité časové ose. Pořízení plátové zbroje bylo navíc velmi nákladné a často bývala zbroj upravována dle přání zákazníka (viz-Bojové odění, Plátová zbroj) a proto se i jednotlivé kusy od sebe třeba i jen nepatrně liší. Erby se zobrazením této zbroje se u nás začínají objevovat od poloviny 14. století, což je poměrně dlouhá doba od výroby prvních exemplářů těchto zbrojí koncem století. U nejstarších erbů (Sudek z Vyčic a Bedřich z Lylče) se objevují prvky, kam patří plátová ochrana ramene s připojenou ochranou paže, jenž je složená z překrývajících se lamel. V devíti případech jsou zřetelné myšky a plátové rukavice, které se ale vyskytují od 13. století během zbytku vrcholného a pozdního středověku.

Pro příklad bych mohl uvést nález nejstarších platněřských prací z území Moravy. Tento nález je velmi ojedinělý, neboť se nenachází v blízkosti žádného panského sídla nebo fortifikace a patrně patřil jednomu majiteli. Jedná se o čtyři kyrusy, opěrku kopí, plátové rukavice, ochranu paže a ramene. Absence nálezové situace poněkud komplikuje datování. Jedinou možností bylo srovnání s dochovaným materiálem a ikonografickými prameny, díky kterým se předpokládá výroba do závěru 14. a první poloviny 15. století (Žákovský, P. 2009)(Obr. 18).

4.2.3. Přilba

Přilby se nacházejí v 60 erbech. A. Sedláček jich samozřejmě zobrazuje více, ale já jsem se rozhodl započítat pouze ty, které jsou jako obecné figury, nebo není 100% prokazatelné, že se jedná o doplněk nad erbem. V 6 případech se jedná o železné klobouky, které se objevují již v polovině 14. století, což potvrzuje i nejstarší zobrazený klobouk na erbu Mikuláše Durynka z Vrbovce (1351) Opět nám stěžuje identifikaci stylizace a zachování znaků. Přibližně stejný počet jako klobouků, se nachází barbut bez hledí. V jednom případě se nachází na erbu i lebka. Objevuje se již v Macieowské bibli. Mezi nejvíce zobrazené přilby patří kbelcová, přes kterou často splývají příkrývadla. Přesto, že hrncová přilba ve 14. století mizí z bojišť, v heraldice si udržela čestné místo i dlouho poté, co se přestala aktivně používat.

5. Závěr

Konfrontací s archeologickými a literárními prameny jsem došel k závěru, že „zaškatulkování“ chladných zbraní do typologických tabulek nemusí být vždy absolutní. Příkladem mohou být dva hroty kopí ze str. 36 a 37. Opačný problém byl s vyhledáváním dokladů k tvarově neznámým sekerám na straně 35 a 36, ke kterým jsem nebyl schopen nalézt potřebné informace. Naproti tomu nejhojněji zastoupená militárie byla heroldy stylizovaná do takové míry, že ztratila většinu své vypovídající schopnosti a nyní je její interpretace takřka nulová. Přitom hroty šípů a šípek patří k nejčastěji nalézaným militáriím u nás. Podobně jsou na tom kroužkové a plátové zbroje, které jsou zachyceny příliš jednoduchou kresbou a nevyniknou tak rozdíly, které je vývojově odlišují.

Myslím, že zpracováním tohoto tématu bych mohl alespoň malou troškou přispět k poznání militaristického středověku. Jelikož se věnuji historickému šermu a zakládám si řemeslnickou dílnu, rád bych pokračoval ve studiu tohoto tématu a v budoucnu ho rozšířil o experimentální výrobu dobovými technikami.

6. Resumé

V souvislém kontextu své bakalářské práce je mým hlavním námětem ikonografické zobrazování militárií na středověkých erbech. Dále je toto téma rozebíráno více dopodrobna. Ve středověku bývalo zvykem, že si urození šlechtici, či výše postavené rody vyobrazovali ve svých erbech početné zbraně typické pro danou dobu nebo to mohly být jednotlivé kusy zbrojí. Díky těmto erbům můžeme nastínit celkem dobrý přehled oblíbených zbraní či zbroje.

Na tomto základě pak formuluji a dokládám tuto hypotézu. Pomocí rozboru heraldiky české středověké šlechty v rozmezí 13. – 15 století porovnávám archeologické nálezy a doklady militárií na středověkých erbech. Přehled erbů je založen převážně na výčtu z literatury. Následně tyto poznatky srovnávám s doloženými nálezy při archeologických výzkumech.

Součástí mé práce je i stručný popis zbraní, jež je tvořen jak chladnými (meč, sekera, kopí, palcát), tak střelnými (kuše, luk). Pozornost věnuji i bojovému odění, kdy tenkrát byla nejpoužívanější obyčejná prošívaná zbroj jako základ. Jako tu lepší bych mohl jmenovat zbroj kroužkovou. Ta se využívala buď jednotlivě, nebo se oblékala pod zbroj plátovou.

Tato práce by mohla přispět k poznání militárií používaných šlechtou a zároveň přinést nový pohled na práci s ikonografickým materiálem.

My main theme of my bachelor thesis is iconographic display of military artifacts on medieval coats of arms in a continuous context. This topic is further detailed discussed. In the Middle Ages was customary,

that nobles or noble families depicted in their coats of arms numerous weapons, which were typical for their time or it could be unique pieces of armor. We can outline a pretty good summary of popular weapons or arms.

Then I formulate and illustrate this hypothesis on this basis. I compare archaeological findings and documents of militaria on medieval coats of arms by using analysis of medieval heraldry Czech nobility between the 13th - 15th century. The overview of coats of arms is based mainly on the enumeration of literature. Then I compare this knowledge with the findings documented in archaeological research.

Part of my job is a brief description of weapons which is formed as cold weapons (sword, ax, spear, mace), also with gunshot (Crossbow, bow). I also devote attention to fighting clothing. The most widely used armor was a quilted armor as a basis. I can call the ring armor like the better armor than the quilted armor. That was used separately or under the plated armor.

This work could contribute to the knowledge of military artifacts used by the nobility and also bring a new perspective on working with iconographic material.

7. Použitá literatura

Beneš, C.: Zbroj. První vydání. Strážavy: HOBBY PRESS, 1992.

Beneš, C.: Chladné zbraně ve sbírkách našich muzeí II. Hradech Králové. 1977

Beneš, C.: Přílba – ochrana i ozdoba válečníka. Praha. Naše vojsko. 2002. 121

Bennet, M. a kol. Bojové techniky středověkého světa. Fighting techniques of the medieval world. Praha: D-Consult, s.r.o., 2007.

Buben, M.: Encyklopedie heraldiky. Čtvrté vydání. Praha: Libri, 2003. 505

Byam, M.: Staré Zbraně. Arms and Armour. Přeložil Pavel Habáň. Bratislava. Vydavatelství Tatran, š.p. 1992. 62

Dolínek, V. Durdík, J.: Historické zbraně. První vydání. Praha. Naše vojsko, s. r. o. 2008. 354

Embleton, G.: Medieval Military costume. Wiltshire. The Crowood Press Ltd. 2000. 96

Flori, J.: Rytíři a rytířství ve středověku. Chevaliers et chevalirie au Moyen Age. Praha. Vyšehrad, spol. s.r.o. 2008. 256

Głosek, M., Nadolski, A.: Miecze Średniowieczne z ziem polskich. ŁÓDŹ. Acta Archaeologica Lodziensia. 1970. 85

Heilandová, L.: Vývoj šlechtického erbu. Šlechtický erb jako umělecké dílo a prostředek reprezentace. Magisterská diplomová práce. Brno:

Masarykova univerzita, Ústav pomocných věd historických a archivnictví,
2008, 115 I., Vedoucí diplomové práce PhDr. Karel Maráz, Ph.D.

Hejna, A.: Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby
přemyslovské v českých. Památky archeologické č. 2. Ročník 1983. Praha.
388

Hejna, A.: Soubor nálezů z Hrádku Bolkova v severovýchodních Čechách.
Památky archeologické č. 2. Praha. 1962. 455-471

Choc, P.: S mečem i štítem. Praha. Naše vojsko, 1967. 559

Chotěboř, P.: Komplexní povrchový průzkum hradu Valečova. Památky
archeologické č. 1. Ročník 1986. Praha. 186

Kašpar J.: Technologie výroby a zpracování středověkých hrotů střel.
Diplomová práce. Brno. Vysoké učení technické v Brně. 2010, 82 I.,
Vedoucí diplomové práce Ing. Pavel Doležal, Ph.D.

Kováč, P.: Lauf an der Pegnitz: Jaký bude další osud erbovní klenotnice
Českého království? [online] [cit. 2012-10-4] dostupné na WWW:
[http://stavitele-katedral.cz/lauf-an-der-pegnitz-jaky-bude-dalsi-osud-
erbovni-klenotnice-ceskeho-kralovstvi/](http://stavitele-katedral.cz/lauf-an-der-pegnitz-jaky-bude-dalsi-osud-erbovni-klenotnice-ceskeho-kralovstvi/)

Kolář, M., Sedláček, A., Českomoravská heraldika. Praha. 1902

Krejčík, M.: Heraldická věda online] [cit. 2012-20-5] dostupné na WWW:
http://www.heraldik-1a.com/heraldicka_veda.html

Krejčík, M.: Heraldická věda online] [cit. 2012-15-6] dostupné na WWW:
<http://www.heraldik-1a.com/heraldika.html>

Kuneš, J.: Zbraně jako symboly, roč. 2003 [online] [cit. 2012-16-4] dostupné na WWW: <http://herold.ujancaku.net/herold-clanky/files/971ee3e6d81dd6f039e1aace04258485-14.html>

Měchurová, Z.: Zdobená šipka do kuše ze sbírek Historického muzea ve Slavkově. Archeologické rozhledy. XLI. Praha 1989 208-211

Myslivoček, M.: Velké erbovník. Plzeň. Fraus. Svazek 1. 2005. 391

Oakeshott, E.: The Sword in the Age of Chivalry. Woodbridge. The Boydell Press. 1997. 139

Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM – díl XXVIII. Aion CS, s.r.o. 28 836 stran.

Schwarzenberg, K.: Heraldika. Třetí vydání. Praha: Vyšehrad, 2007. 215

Strzyż, P.: Ruskie buławy „gwiaździste” z terenu Małopolski. Acta Militaria Mediaevalia I. Kraków. 2005. 107-114

Tomič, L.: Rekonstrukce prošívané zbroje na základě ikonografických podkladů z 13. století [online] [cit. 2012-24-6] dostupné na: <http://curiavitkov.cz/clanek19.html> poslední úprava 24.1.2009

Wagner, E., Drobná, Z., Durdík, J.: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské. Praha. Naše vojsko. 1956.

Žákovský, P.: Středověké a raně novověké chladné zbraně ze sbírek Městského muzea v Moravském Krumlově. In Hrad jako technický problém. Technologie a formy výstavby středověkých opevněných sídel. První vydání. Brno. Masarykova Univerzita. 2011

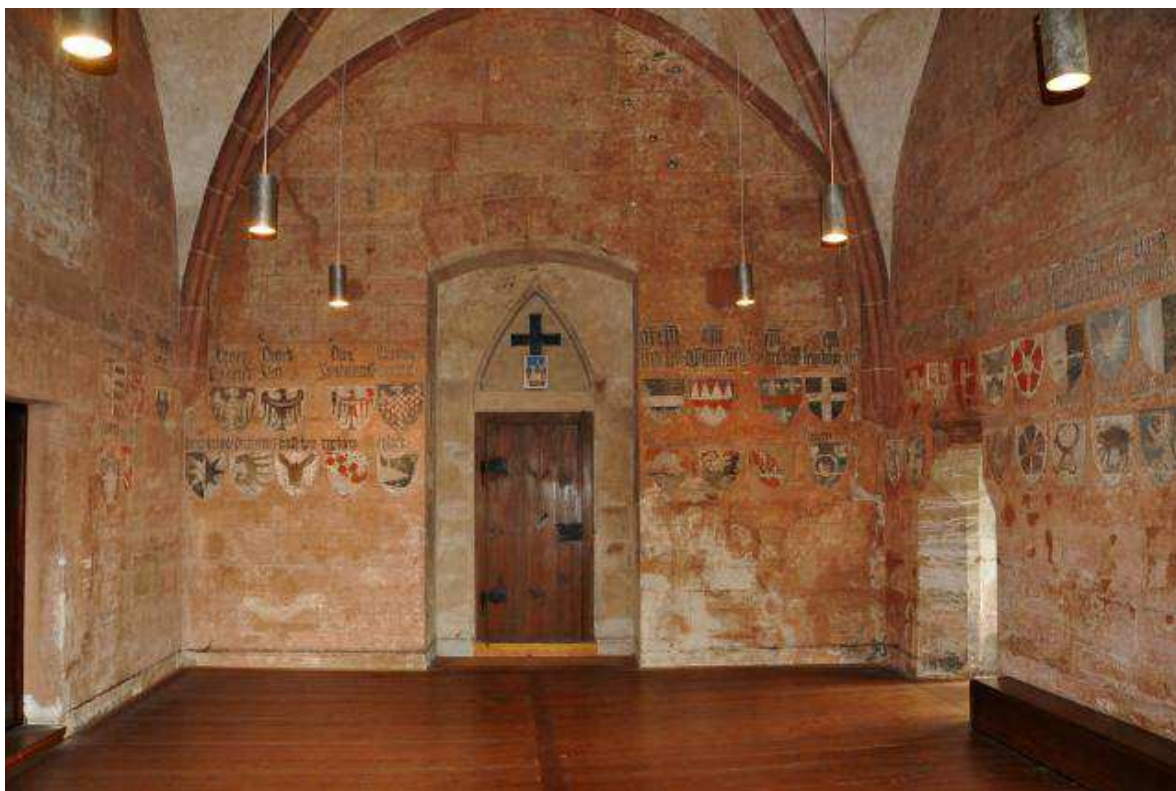
Žákovský, P.: Dlouhé meče ze sbírek muzeí v Chocni a Vysokém Mýtě. Archeologické rozhledy. LXI. Praha. 2009. 509-523

Žákovský, P.: Hromadný nález nejstarších platněřských prací z území Moravy. Archaeologia historica. Brno. 2009. 409 - 444

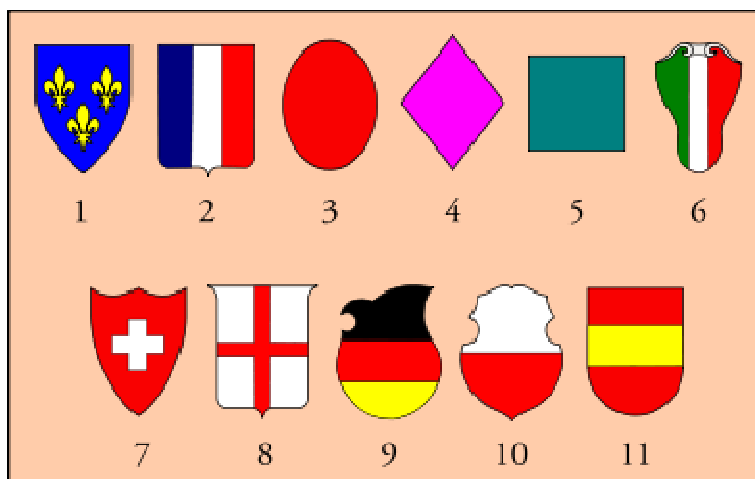
Žákovský, P.: Nález zdobené sekery z Ochozu u Brna. Časopis společnosti přátel starožitností. 4/2010. 198-205

[online] [cit. 2012-24-6] <http://cestyapamatky.cz/kolinsko/lstibor>

8. Přílohy

Obr. 1. hrad Lauf – erbovní síň

Obr. 2. Typy štítů: 1. trojhranný (gotický) 2. francouzský (nový) 3. oválný 4. routový 5. čtvercový 6. italský 7. švýcarský 8. anglický 9. kolčí 10. renesanční 11. gotický (španělský)

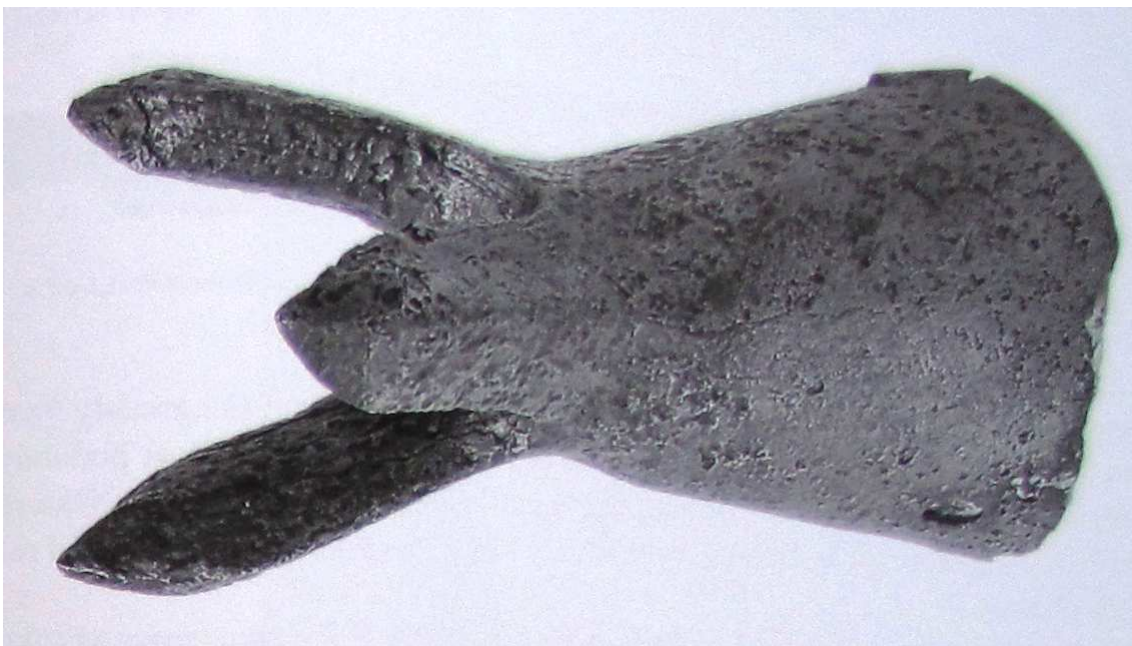

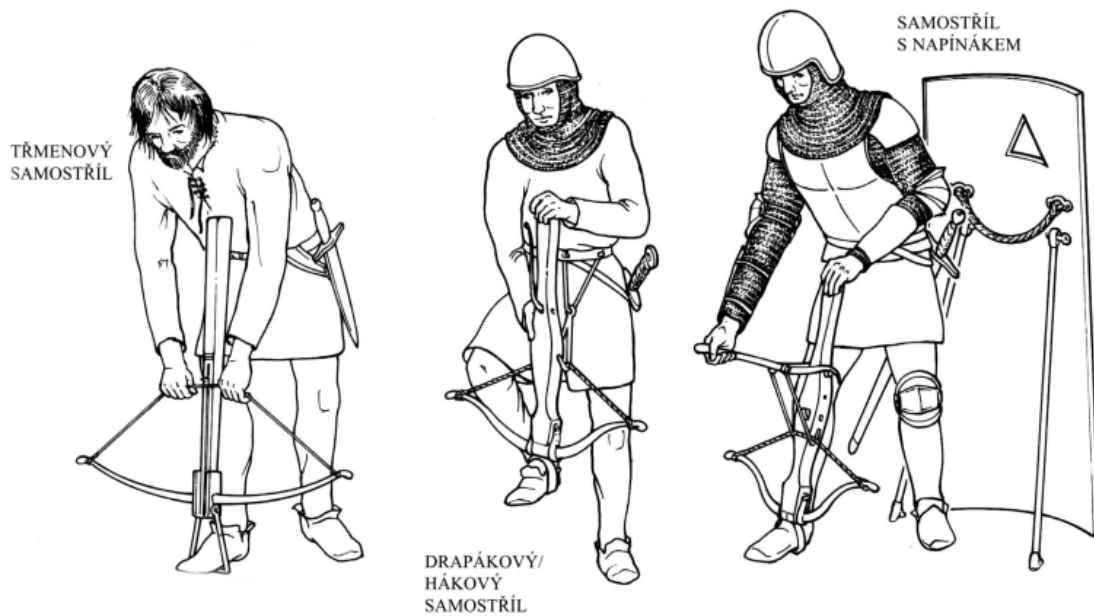
Obr. 3. Herold

Obr. 4. Vyobrazení bojovníka s vrhací sekerou

Obr. 5. Hrot turnajového kopí

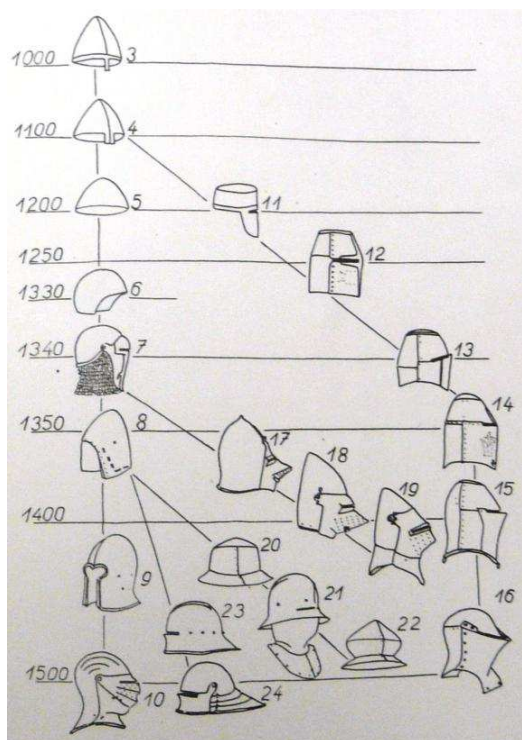
Obr. 6. Způsoby napínání kuše

Obr. 7. Bojovník s gambesonem

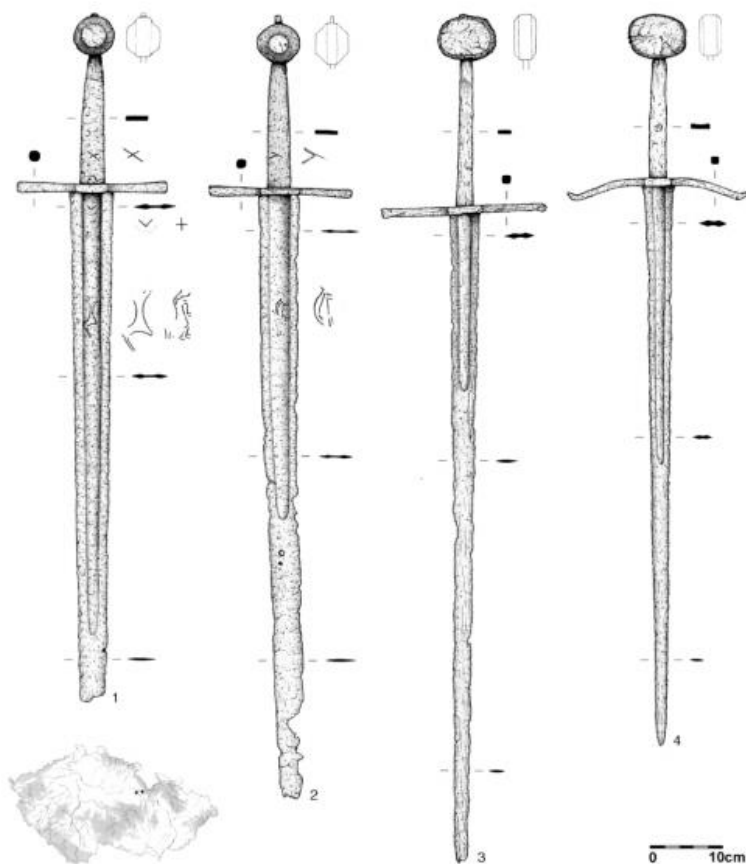
Obr. 8. Zbroj Zikmunda Tyrolského

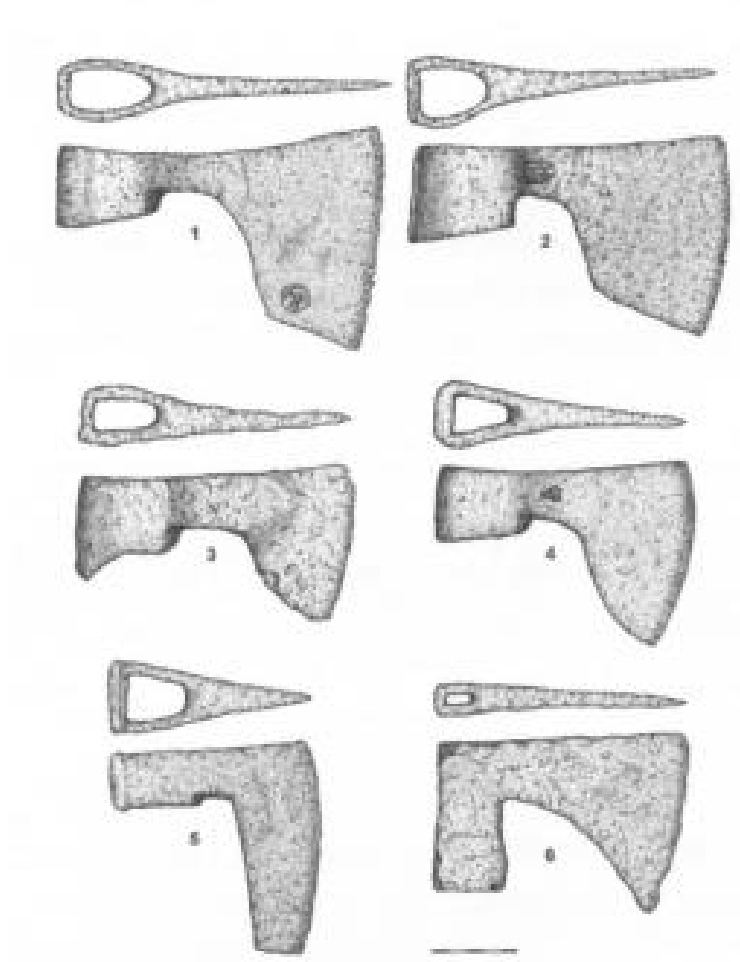
Obr. 9. Typologie přileb

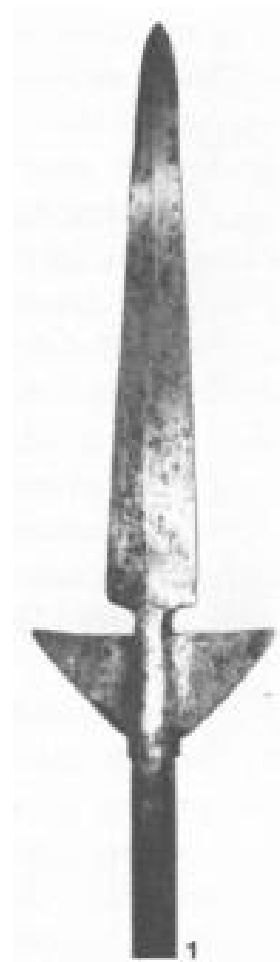
Obr. 10. Francouzští vojáci s kuší (15. st)

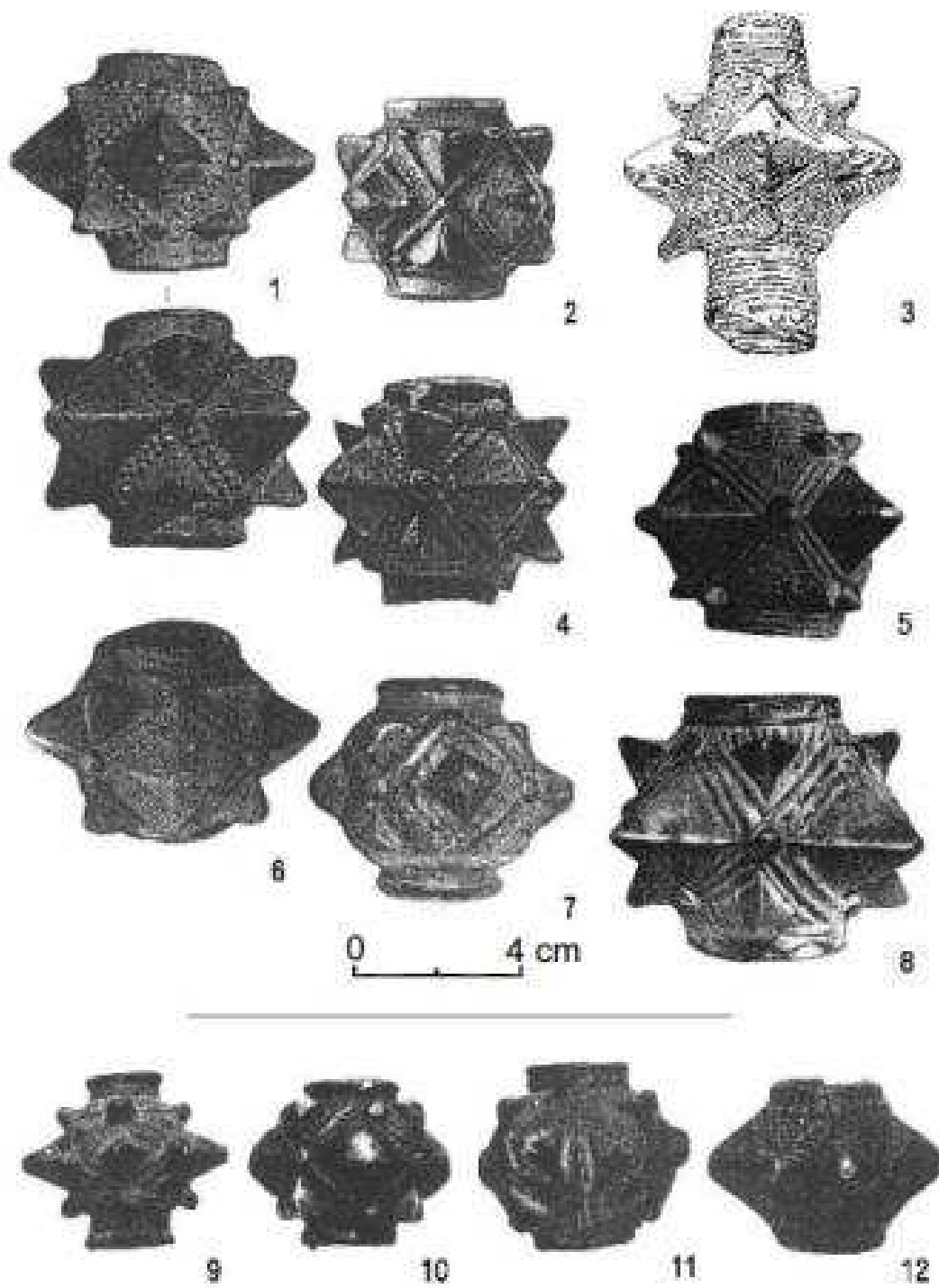
Obr. 11. Dlouhé meče z Chocně a Vysokého Mýta

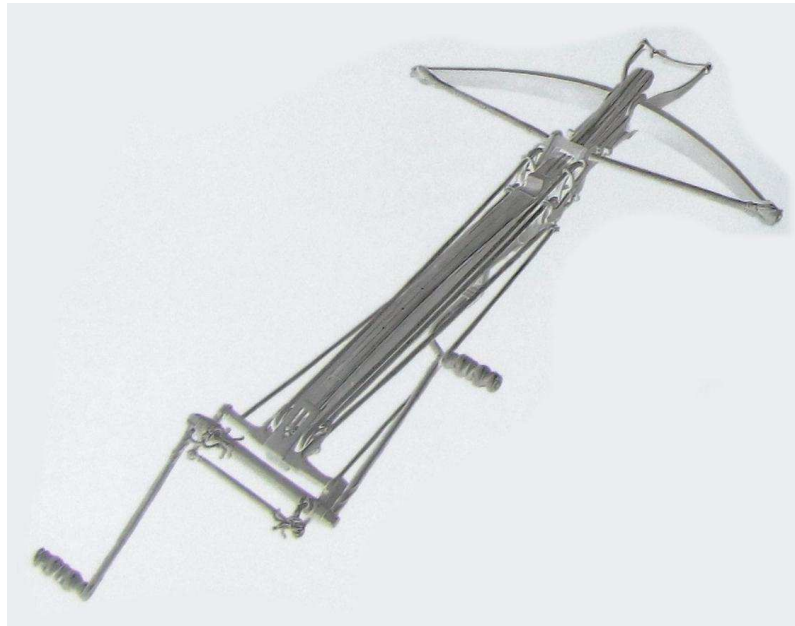
Obr. 12. Sekery z Moravskokrumlovského muzea

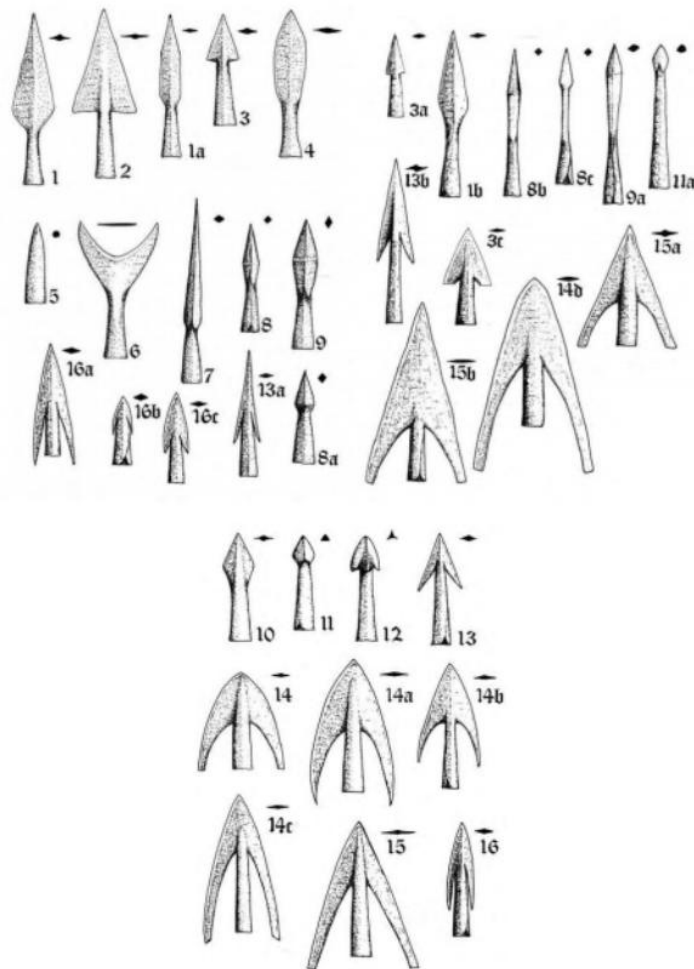
Obr. 13. Sudlice

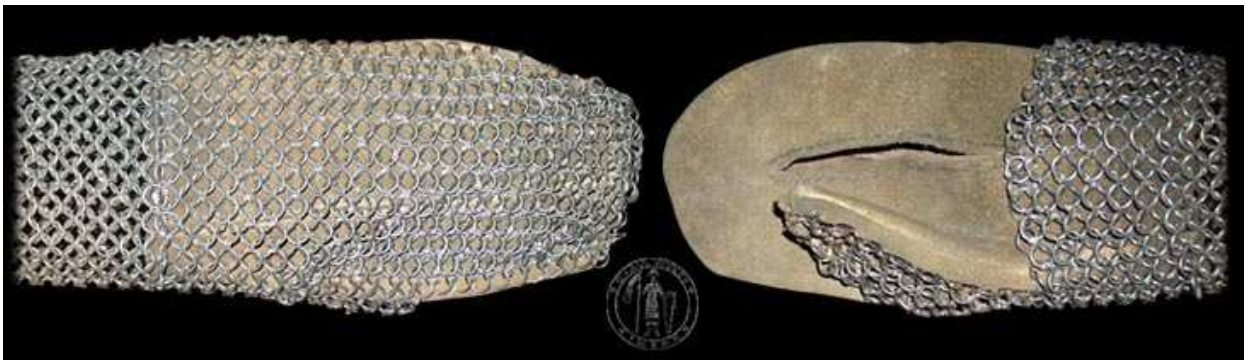
Obr. 14. Hvězdčové hlavice palcátů

Obr. 15. Kuše s heverem

Obr. 16. Typologie hrotů dle London Museum Medieval Catalogue

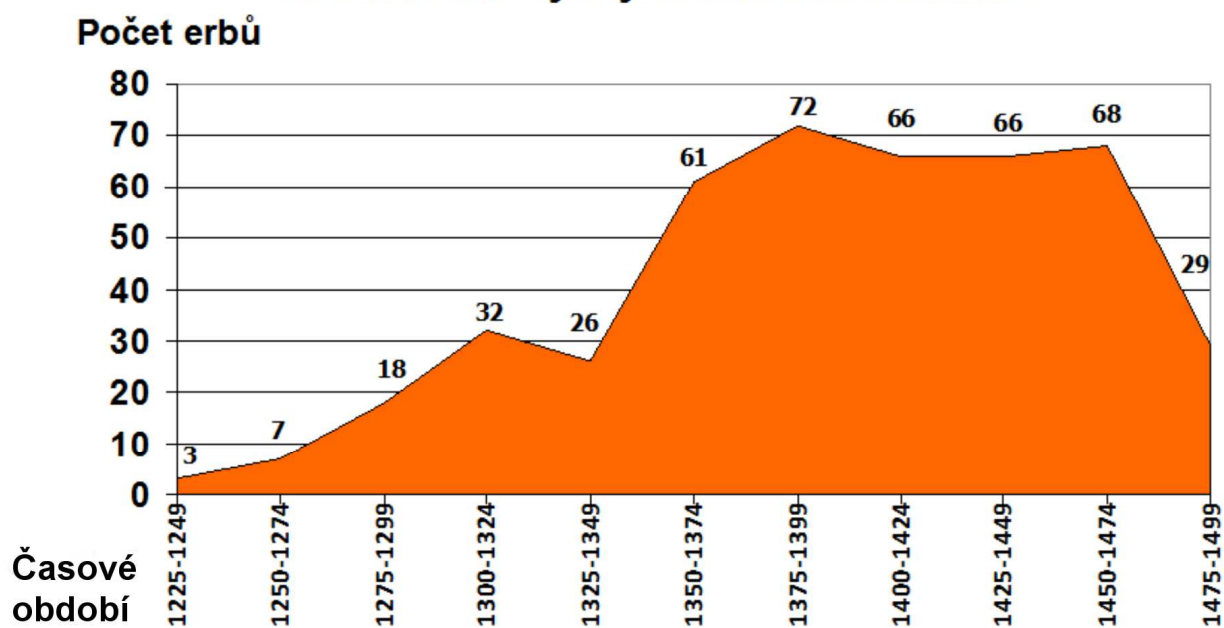

Obr. 17. Kroužkové nohavice a „palčáky“

Obr. 18. Hromadný nález plátových zbrojí z Brodku u Přerova

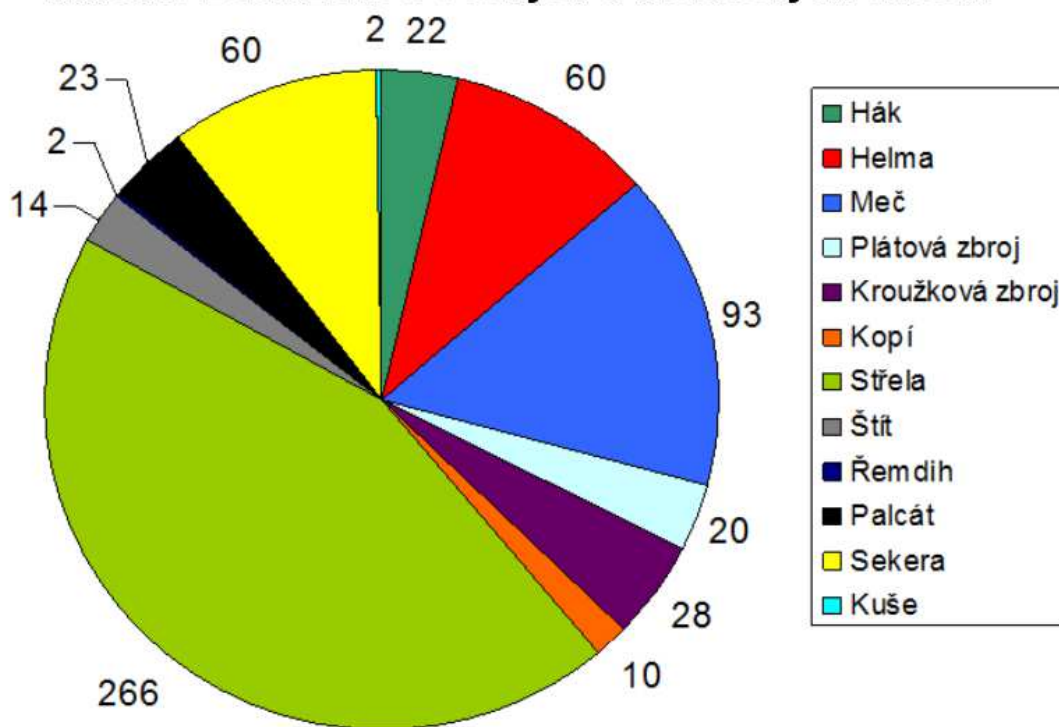
Časová osa výskytu militárií v erbech

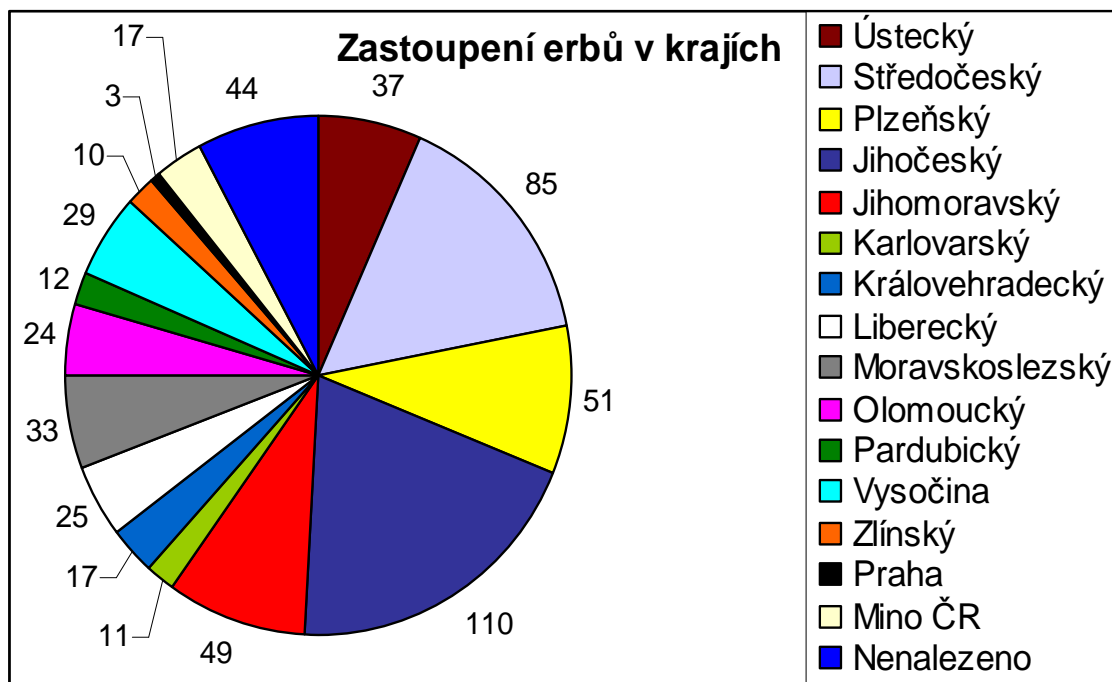
Obr. 19.

Militárie zobrazené v Českých a Moravských erbech

Obr. 20.

Obr. 21.